

Analyzing and Explaining the Impact of Political Elites on Iraq's Foreign Policy After 2003: An Analytical Study of the Decision-Making Structure

Mohammad Javad Mousanezhad¹

Zahra Alkaabi²

Abstract

Political elites have long played a significant role in the foreign-policy decision-making processes of states. Various theories of international relations and foreign policy have sought to conceptualize and explain this role and influence. Following the fall of Saddam Hussein's regime, Iraq provides a particularly important case because, in the context of weak institutional consolidation and fragmented organizational structures, it has experienced a distinctive pattern of elite influence on foreign-policy decision-making. The country's internal political developments and governing arrangements, particularly the fragmentation and dispersion of political power, have created conditions for the emergence of new political elites and, consequently, for their increasing influence over foreign-policy processes. This article examines and explains the influence of Iraqi political elites on the formation of Iraq's foreign policy after 2003 through an analysis of the country's political decision-making structure. It aims to clarify the nature of the relationship between political elites and foreign policy and to examine the influence of multiparty competition, sectarian and ethnic power-sharing arrangements, and regional and international interventions on the direction of Iraq's foreign policy. This qualitative study adopts a descriptive-analytical approach to examine the conceptual relationship between political elites and foreign policy, the nature of Iraq's post-2003 political system, and the roles of political parties, religious elites, and security forces in foreign-policy decision-making. The findings show that political parties have become central actors in shaping Iraq's external relations, particularly because some political forces maintain regional and international alliances that have influenced the formulation and implementation of foreign policy.

Keywords: Political Elites, Iraq, Foreign Policy, Political Decision-Making, Power Sharing.

1. Assistant Professor, Department of Political Sciences, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran (Corresponding author).

mousanejad@soc.ikiu.ac.ir

2. MA in International Relations, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

queenazahraa328@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Iraq's post-2003 political transformation fundamentally altered its power structure. The fall of the former regime, the establishment of a multiparty system, and the inclusion of diverse ethnic and religious groups created conditions for new political elites to emerge and expand their role in foreign policymaking. Iraq's foreign policy is no longer a product of a single institution but is shaped by interactions among political parties, religious, security, and media elites, as well as domestic, regional, and international networks. This study examines how and to what extent Iraqi political elites have influenced foreign policy since 2003 and identifies the factors that have shaped this influence. It aims to explain the relationship between elite configuration and foreign policy, highlighting how power-sharing, party competition, and external linkages affect foreign-policy decisions.

2. Methodology

This qualitative and descriptive-analytical study focuses on Iraqi political elites, including parties, religious, security, and media actors. Data were collected from academic articles, books, and reports in Arabic, Persian, and English. Thematic and qualitative content analysis was used to identify themes related to elite roles, categorized into domestic power structure, decision-making mechanisms, and regional/international linkages. The theoretical framework integrates realism, elite theory, decision-making theory, and interdependence theory, enabling analysis of Iraq's foreign policy as an outcome of domestic elite competition, institutional dynamics, strategic calculations, and external pressures.

The data were analyzed through thematic and qualitative content analysis. First, themes concerning the roles of different elite actors in foreign-policy decision-making were identified. These themes were then classified into three principal categories: (1) the domestic power structure, (2) foreign-policy decision-making mechanisms, and (3) regional and international linkages. The identified themes were subsequently compared and interpreted in relation to the components of the study's integrated theoretical framework.

3. Discussion

The findings indicate that the transformation of Iraq's political structure after 2003 redistributed political authority from a highly centralized system toward multiple actors and competing centers of influence. As a result, political elites became key actors in shaping foreign policy. The multiparty political system, power-sharing arrangements, and participation of diverse ethnic and religious groups created conditions for the involvement of multiple actors in foreign-policy decision-making. This situation expanded political participation on the one hand, but on the other hand reinforced party and sectarian competition and

contributed to the emergence of multiple centers of power. Some political forces adopted different positions on Iraq's regional and international relations according to their political, ideological, or sectarian affiliations. Consequently, foreign policy has at times lacked policy coherence and continuity, with external decisions being influenced by domestic party competition and sectarian power balances.

Political parties constitute the most important formal channel through which elites influence Iraq's foreign policy. Their participation in government formation, parliament, and the management of state institutions has made bargaining and competition among Shi'a, Sunni, and Kurdish political forces influential in determining the country's foreign-policy priorities. Differences concerning relations with the Islamic Republic of Iran, the United States, Turkey, and Arab states, as well as positions on foreign military presence, security cooperation, and regional crises, have made foreign policy in some instances dependent on party and coalition considerations. Political parties have also contributed to shaping regional alliances and have at times used foreign-policy positions to reinforce their domestic political standing. The prolonged government-formation crisis of 2021–2022 and the emergence of the State Administration Coalition following the Sadrist movement's withdrawal from parliament illustrate how competition among domestic elites can shape the political environment within which foreign-policy preferences are formulated. The emergence of Mohammed Shia' al-Sudani's government also illustrates the possibility of pursuing a balancing approach, maintaining close relations with Tehran while simultaneously emphasizing the preservation of relations with the United States through strategic dialogue.

The findings also show that religious and security elites, particularly under conditions of political and security crisis, possess considerable capacity to influence foreign policy. Religious authority has operated through moral and social influence, contributing to the formation of public attitudes and influencing the positions of political actors on domestic and foreign issues. A prominent example is Grand Ayatollah Ali al-Sistani's June 2014 fatwa calling for defensive jihad following the fall of Mosul to ISIS, which contributed to the formation of the Popular Mobilization Forces. This development had not only domestic security implications but also consequences for internal political power relations and Iraq's regional strategic environment. Security and military elites, meanwhile, have acquired an effective role in decisions concerning security and military cooperation, counterterrorism, intelligence exchange, and military training in response to Iraq's confrontation with terrorism, internal conflicts, and regional interventions. The regional affiliations and external linkages of some armed groups have also created differences between formal and informal positions on certain issues, thereby complicating the relationship between state institutions, non-state actors, and Iraq's foreign-policy autonomy.

Media elites have also become an important source of influence within Iraq's post-2003 power structure. In addition to shaping public opinion, media

outlets have become arenas for competition among centers of power, the transmission of political messages, and the emergence and legitimation of new elites. The expansion of talk shows, documentaries, and digital platforms has encouraged public discussion of sovereignty, Iraq's relations with Iran and the United States, Arab identity, and social justice. From this perspective, elite influence is no longer exercised only through formal power structures; it can also operate through soft power, social legitimacy, agenda-setting, and access to public discourse. Furthermore, elites' communication networks with regional and international actors have affected Iraq's positions regarding regional crises, security cooperation, economic agreements, and energy issues. Consequently, Iraq's foreign policy has in some cases reflected the interaction between domestic elite competition and external networks of influence.

5. Conclusion

The findings demonstrate that Iraq's political transformations after 2003 produced a fragmented and pluralized elite structure that has occupied a central position in shaping foreign policy. Iraq's foreign policy cannot be explained solely through the pressures and constraints of the international environment; rather, it should be understood as the outcome of interaction between domestic power structures, governing elites, institutional decision-making processes, regional and international linkages, and economic and security considerations. Political parties have influenced foreign policymaking through their presence in government and parliament; religious elites through moral authority and social legitimacy; security elites through their role in crisis management and national security; and media elites through agenda-setting and the formation of public opinion.

At the same time, multiple centers of power, divergent party and sectarian interests, and the dependence of some actors on external support have, in certain cases, produced inconsistency, fragmentation, and limited continuity in foreign policy. From the perspective of the integrated theoretical framework, these findings suggest that Iraq's foreign policy is shaped by the interaction of elite competition at the domestic level, strategic calculations at the international level, institutional and cognitive factors in the decision-making process, and economic and transnational interdependencies. Therefore, Iraq's capacity to achieve a balanced, independent, and effective foreign policy depends to a significant extent on the ability of elites to move beyond narrow partisan and sectarian interests, strengthen state institutions, and coordinate among competing decision-making centers. The greater the institutional coordination and professionalization of political elites, and the more foreign policy is based on clearly defined national interests rather than short-term partisan or sectarian calculations, the greater the possibility of developing a more coherent and sustainable strategy for Iraq's engagement with the regional and international environment.

بررسی و تبیین تأثیر نخبگان سیاسی بر سیاست خارجی عراق پس از ۲۰۰۳؛ بررسی تحلیلی ساختار تصمیم‌گیری

محمدجواد موسی‌نژاد^۱

زهراء الکعبی^۲

چکیده

نخبگان سیاسی همواره نقش بسیار مهمی در فرایند تصمیم‌گیری سیاست خارجی کشورها ایفا می‌کنند. نظریه‌های مختلفی نیز در روابط بین‌الملل و سیاست خارجی تلاش کرده‌اند تا این نقش و تأثیرگذاری را تئوریزه کنند. عراق پس از سقوط حکومت صدام حسین، نمونه کاملی از دولتی است که به واسطه فقدان شکل‌گیری نهادی و عدم انسجام سازمانی، تجربه خاص و متفاوتی از نقش نخبگان سیاسی در تصمیم‌گیری سیاست خارجی تجربه کرده است. تحولات سیاسی داخلی این کشور و نحوه اداره کشور به‌ویژه تکرر و تعدد قدرت، موجب شد تا بستر و زمینه برای ظهور نخبگان سیاسی جدید و بالتبع اثربخشی آنان در سیاست خارجی بیش از پیش مهیا شود. مقاله حاضر به بررسی و تبیین تأثیر نخبگان سیاسی عراق بر شکل‌دهی سیاست خارجی عراق پس از سال ۲۰۰۳ از طریق تحلیل ساختار تصمیم‌گیری سیاسی می‌پردازد. هدف این مطالعه روشن کردن ماهیت رابطه بین نخبگان سیاسی و سیاست خارجی و آشکار کردن میزان تأثیر سیاست‌های چندحزبی، تقسیم قدرت فرقه‌ای و قومی و مداخلات منطقه‌ای و بین‌المللی بر جهت‌گیری سیاست خارجی عراق است. این مطالعه یک پژوهش کیفی است و با رویکردی توصیفی-تحلیلی، به چارچوب مفهومی نخبگان سیاسی و سیاست خارجی می‌پردازد و ماهیت نظام سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ و نقش احزاب سیاسی، نخبگان مذهبی و نیروهای امنیتی در تصمیم‌گیری سیاست خارجی را تحلیل می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که احزاب سیاسی به دلیل مشارکت برخی از نیروهای سیاسی در اتحادهای منطقه‌ای و بین‌المللی که مستقیماً بر سیاست خارجی تأثیر گذاشته‌اند، به بازیگران اصلی در شکل‌دهی به روابط خارجی عراق تبدیل شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: نخبگان سیاسی، عراق، سیاست خارجی، تصمیم‌گیری سیاسی، تقسیم قدرت.

۱. استادیار علوم سیاسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

mousanejad@soc.ikiu.ac.ir

۲. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

queenzahraa328@gmail.com

۱. مقدمه

پس از سال ۲۰۰۳، عراق شاهد تحولات سیاسی رادیکالی بود که نقطه عطف مهمی در تاریخ سیاسی مدرن آن محسوب می‌شود. سقوط رژیم سابق منجر به بازسازی نظام سیاسی بر پایه‌های جدید مبتنی بر سیاست چندحزبی و انتقال مسالمت‌آمیز قدرت شد. این تحولات با تغییرات عمیقی در ساختار دولت و نهادهای سیاسی، امنیتی و اداری آن همراه بود که مستقیماً بر ماهیت تصمیم‌گیری سیاسی، به‌ویژه در حوزه سیاست خارجی، تأثیر گذاشت. سیاست خارجی یکی از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که جهت‌گیری‌ها و منافع یک دولت را در عرصه بین‌المللی منعکس می‌کند؛ زیرا با توانایی نظام سیاسی در مدیریت روابط خارجی خود و دستیابی به تعادل بین متغیرهای داخلی و خارجی مرتبط است. در مورد عراق می‌توان گفت که سیاست خارجی پس از سال ۲۰۰۳ به دلیل تعامل بین عوامل داخلی، مانند اختلافات سیاسی و فرقه‌ای و مراکز نفوذ متعدد، و عوامل خارجی مرتبط با مداخلات منطقه‌ای و بین‌المللی، پیچیده‌تر شد.

در طول این سال‌ها نخبگان سیاسی در عراق نقش کلیدی در شکل‌دهی به سیاست خارجی این کشور داشتند که این موضوع عمدتاً به دلیل نقش قابل توجه احزاب سیاسی و قدرت‌های حاکم در مدیریت نهادهای دولتی و تعیین روابط خارجی عراق است. علاوه بر این، ماهیت نظام سیاسی مبتنی بر تقسیم قدرت قومی و فرقه‌ای، به ظهور نخبگان سیاسی متنوع با گرایش‌های فکری و ایدئولوژیکی متفاوت کمک کرده است که بر ماهیت سیاست خارجی عراق و مواضع آن در قبال مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی تأثیر گذاشته است. از سال ۲۰۰۳، عراق به دلیل موقعیت جغرافیایی، اهمیت استراتژیک و منابع اقتصادی قابل توجه و همچنین تأثیر آن بر پویایی‌های امنیتی منطقه‌ای در غرب آسیا، به عرصه‌ای برای رقابت منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شده است. این امر منجر به افزایش مداخلات خارجی در امور عراق، چه توسط قدرت‌های منطقه‌ای و چه بین‌المللی شده و بر استقلال عراق در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی تأثیر گذاشته است.

اهمیت این مطالعه در تلاش آن برای درک ماهیت رابطه بین نخبگان سیاسی عراق و سیاست خارجی پس از سال ۲۰۰۳ و تحلیل چگونگی تأثیر توازن‌های حزبی و فرقه‌ای و همچنین اتحادهای منطقه‌ای و بین‌المللی بر تصمیم‌گیری در سیاست خارجی است. این مطالعه همچنین در پی کشف برجسته‌ترین چالش‌های پیش‌روی سیاست خارجی عراق در این دوره و میزان توانایی دولت عراق در اتخاذ یک سیاست خارجی متعادل و مستقل است. این مقاله در پی پاسخ به این

سؤال است: نخبگان سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ تا چه حد بر جهت‌گیری سیاست خارجی عراق و تصمیم‌گیری در سیاست خارجی تأثیر گذاشتند؟ این سؤال از چند سؤال فرعی مرتبط با ماهیت نظام سیاسی عراق، نقش احزاب سیاسی، نفوذ بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی و میزان استقلال تصمیم‌گیری خارجی عراق تشکیل شده است.

۲. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به لحاظ نوع کیفی، و از حیث هدف توصیفی-تحلیلی است. رویکرد توصیفی-تحلیلی امکان می‌دهد تا در گام نخست، ساختار نظام سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ و مؤلفه‌های شکل‌گیری نخبگان سیاسی جدید توصیف شود و در گام دوم، رابطه میان این نخبگان و فرایند تصمیم‌گیری در سیاست خارجی بر اساس چارچوب نظری تلفیقی مقاله تحلیل گردد. واحد تحلیل این پژوهش، نخبگان سیاسی عراق (شامل احزاب، نخبگان مذهبی، امنیتی و رسانه‌ای) و سطح تحلیل، سطح داخلی-نهادی (تعامل نخبگان با ساختار نظام سیاسی) در پیوند با سطح بین‌المللی (تعامل با بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی) است.

گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای (اسنادی) صورت گرفته است. منابع مورد استفاده شامل مقالات علمی-پژوهشی داوری‌شده، کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌های پژوهشی منتشرشده به زبان‌های عربی، فارسی و انگلیسی است که با جست‌وجوی نظام‌مند در پایگاه‌های علمی معتبر و بر اساس واژگان کلیدی مرتبط با نخبگان سیاسی، سیاست خارجی عراق و نظام تقسیم قدرت فرقه‌ای-قومی گردآوری شده‌اند. معیار انتخاب منابع، ارتباط مستقیم محتوا با پرسش پژوهش و اعتبار علمی ناشر یا مجله بوده است.

تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون (تحلیل محتوای کیفی) انجام شده است. بر این اساس، داده‌های گردآوری‌شده در چند مرحله بررسی شده‌اند: نخست، استخراج مضامین اولیه مرتبط با نقش هریک از بازیگران (احزاب سیاسی، نخبگان مذهبی، نخبگان امنیتی و نخبگان رسانه‌ای) در تصمیم‌گیری سیاست خارجی؛ دوم، دسته‌بندی این مضامین ذیل مقوله‌های اصلی پژوهش (ساختار قدرت داخلی، مکانیسم‌های تصمیم‌گیری، و پیوندهای منطقه‌ای-بین‌المللی)؛ و سوم، مقایسه و تطبیق این مقوله‌ها با مؤلفه‌های چهارگانه چارچوب نظری تلفیقی برای رسیدن به یافته‌های نهایی پژوهش.

چارچوب نظری تلفیقی پژوهش، که در بخش بنیان نظری تحقیق به تفصیل معرفی شده، به عنوان ابزار اصلی تحلیل داده‌ها به کار گرفته شده است. بر این اساس، سطح بین‌المللی رفتار نخبگان با استفاده از مؤلفه‌های واقع‌گرایی، ساختار قدرت داخلی نخبگان با استفاده از نظریه نخبگان، فرایند شناختی و نهادی تصمیم‌گیری با استفاده از نظریه تصمیم‌گیری، و ملاحظات اقتصادی-جهانی با استفاده از نظریه وابستگی متقابل مورد بررسی قرار گرفته‌اند. این ترکیب نظری امکان می‌دهد یافته‌های حاصل از تحلیل مضمون منابع مکتوب، در چارچوبی منسجم تفسیر و اعتبارسنجی شوند.

۳. مفهوم نخبگان سیاسی

مفهوم کانونی و محوری این مطالعه نخبگان سیاسی است. بر این اساس، نخست ارائه تعریفی از نخبه سیاسی ضرورت دارد. این مفهوم در علوم سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی مفهومی بنیادی تلقی می‌شود. تولد این مفهوم با تلاش‌ها برای توضیح ماهیت قدرت در جوامع، نحوه انتقال آن و اینکه چه کسی آن را کنترل می‌کند مرتبط است. محققان به دلیل محیط‌های سیاسی و اجتماعی متفاوت، در ارائه تعریفی واحد از نخبگان سیاسی اختلاف نظر داشته‌اند؛ با این حال، اکثر تعاریف بر ایده داشتن قدرت و نفوذ تمرکز دارند. عده‌ای از محققان، نخبگان سیاسی را گروهی از افراد یا رهبرانی می‌دانند که از نفوذ و توانایی تأثیرگذاری بر تصمیمات سیاسی در یک کشور برخوردارند، چه از طریق مناصب رسمی و چه از طریق نفوذ غیرمستقیم در مراکز تصمیم‌گیری (الزواوی، ۲۰۲۲: ۱۱۵). به طور کلی، نخبگان سیاسی شامل رهبران احزاب، اعضای دولت، نمایندگان مجلس، چهره‌های تأثیرگذار در حوزه‌های امنیتی و مذهبی و بازیگرانی هستند که توانایی تأثیرگذاری بر جهت‌گیری سیاست‌های عمومی را دارند. نخبگان سیاسی معمولاً با ماهیت نظام سیاسی موجود مرتبطند.

در دموکراسی‌ها، نخبگان از طریق انتخابات و نظام‌های چندحزبی ظهور می‌کنند؛ در حالی که در رژیم‌های اقتدارگرا، آن‌ها از طریق کنترل حزبی، نظامی یا خانوادگی شکل می‌گیرند. نخبگان سیاسی جدا از محیط داخلی و خارجی عمل نمی‌کنند؛ بلکه تحت تأثیر عوامل متعددی مانند وابستگی‌های فرقه‌ای و ملی، اتحادهای حزبی و حمایت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی قرار دارند. نخبگان سیاسی نقش محوری در تعیین اولویت‌های ملی، تدوین استراتژی‌ها و مدیریت روابط خارجی ایفا می‌کنند؛ زیرا آن‌ها کسانی هستند که قدرت تصمیم‌گیری را در دست دارند. هرچه

دیدگاه این نخبگان منسجم‌تر و متحدتر باشد، این امر تأثیر مثبت‌تری بر ثبات سیاست خارجی خواهد داشت؛ برعکس، اختلاف‌نظر بین نخبگان منجر به ایجاد مراکز قدرت متعدد و جهت‌گیری‌های سیاسی متضاد می‌شود (سهرابی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۳).

۴. نظریه‌های مربوط به رفتار نخبگان در سیاست خارجی

درک رفتار بیرونی نخبگان سیاسی ستون اساسی مطالعات سیاست خارجی معاصر است. نخبگان نه جدا از چارچوب‌های نظری حاکم بر برداشت آن‌ها از جهان عمل می‌کنند و نه جدا از چارچوب‌های فکری‌ای که دیدگاه آن‌ها را در مورد ماهیت نظام بین‌الملل و نقش دولت در آن شکل می‌دهد. نخبگان در درک محیط بیرونی از رویکردهای مختلفی استفاده می‌کنند که توضیح می‌دهند چگونه تصمیم‌گیری‌ها انجام می‌شود، چگونه منافع ملی تعریف می‌شود و چگونه رابطه بین دولت و محیط بین‌المللی آن مدیریت می‌شود. بنابراین، نظریه‌های اصلی در روابط بین‌الملل به‌عنوان ابزارهای توضیحی عمل می‌کنند که به آشکار کردن ساختارهای اساسی که نخبگان انتخاب‌های سیاست خارجی خود را بر اساس آن‌ها بنا می‌کنند، کمک می‌کنند. در این زمینه، واقع‌گرایی، نظریه نخبگان، نظریه تصمیم‌گیری و نظریه وابستگی متقابل از جمله مهم‌ترین مدل‌های نظری‌اند که چارچوبی شناختی برای درک رفتار بیرونی نخبگان و چگونگی شکل‌گیری سیاست خارجی آن‌ها ارائه می‌دهند (الریبعی، ۲۰۱۹: ۹۴).

۴-۱. واقع‌گرایی و رفتار نخبگان سیاسی

واقع‌گرایی یکی از تأثیرگذارترین رویکردهای نظری در تحلیل رفتار سیاست خارجی نخبگان است؛ زیرا با این فرض اساسی آغاز می‌شود که نظام بین‌الملل در حالت آنارشیک دائمی قرار دارد و فقدان اقتدار مرکزی، دولت‌ها را مجبور می‌کند تا بر اساس منطق قدرت و منافع شخصی عمل کنند. در این محیط بین‌المللی ناپایدار، واقع‌گرایی فرض می‌کند که نخبگان سیاسی در درجه اول مسئول تضمین بقای دولت و حفاظت از امنیت ملی آن هستند؛ زیرا تصمیماتی که نخبگان در لحظات تنش، رقابت یا تهدید می‌گیرند به استراتژی‌هایی تبدیل می‌شوند که جایگاه دولت را در توازن قدرت بین‌المللی تعیین می‌کنند. بنابراین، تفکر واقع‌گرایانه در میان نخبگان عنصر اصلی در توضیح چگونگی تدوین سیاست‌های خارجی و پرداختن به خطرات بین‌المللی توسط آن‌هاست (رشید، ۲۰۲۲: ۱۸۶).

واقع‌گرایی ادعا می‌کند که نخبگان سیاسی مسئولیت هدایت دولت در نظام بین‌الملل را بر عهده دارند. آن‌ها نقش استراتژیکی در ارزیابی موازنه قدرت و سطح تهدیدها ایفا می‌کنند و برای انتخاب سیاست‌هایی تلاش می‌کنند که امنیت و بقای دولت را تضمین کند. این نقش مبتنی بر درک نخبگان از ماهیت جهانی است که دولت در آن فعالیت می‌کند. هرچه درک نخبگان از ماهیت تهدید بیشتر باشد، آن‌ها بیشتر تلاش می‌کنند تا استراتژی‌های دقیق‌تر یا محتاطانه‌تری ایجاد کنند. واقع‌گرایی نشان می‌دهد که انگیزه‌های نخبگان ریشه در ملاحظات اخلاقی یا عاطفی ندارد، بلکه بر یک سنجش منطقی دقیق مبتنی بر محاسبه سود و زیان استوار است. آنچه در این سنجش مورد ارزیابی قرار می‌گیرد این است که آیا یک تصمیم سیاست خارجی موقعیت دولت را تقویت می‌کند یا تضعیف. این امر واقع‌گرایی را به یک چارچوب تفسیری تبدیل می‌کند که بر پاسخ نخبگان به محیط خارجی تمرکز دارد، نه بر شعارها یا نیت اعلام‌شده (رجب، ۲۰۱۲: ۲۱۷).

اهمیت واقع‌گرایی در توانایی آن در آشکار کردن ساختار زیربنایی است که رفتار نخبگان را شکل می‌دهد. این نشان می‌دهد که نخبگان دائماً در تلاشند تا نیروهای اطراف دولت را متعادل کنند، قابلیت‌های آن را در مواجهه با چالش‌ها افزایش دهند و از ابزارهای سیاست خارجی برای به حداکثر رساندن دستاوردهای استراتژیک استفاده کنند. قدرت واقع‌گرایی در توانایی آن در توضیح تفکر نخبگان در زمانی است که دولت در موقعیتی است که نیاز به احتیاط شدید یا برنامه‌ریزی بلندمدت دارد، و این آن را به یکی از مؤثرترین نظریه‌ها برای کشف انگیزه‌های واقعی پشت اقدامات سیاست خارجی نخبگان تبدیل می‌کند (السامرائی، ۲۰۱۹: ۵۲).

۴-۲. نظریه نخبگان و درک قدرت در درون دولت

نظریه نخبگان بر درک این موضوع تمرکز دارد که چه کسی قدرت واقعی را در یک دولت در دست دارد، چگونه مناصب تصمیم‌گیری بین گروه‌های تأثیرگذار توزیع می‌شود و چگونه این گروه‌ها برای شکل‌دهی به جهت‌گیری کلی دولت با هم تعامل می‌کنند. این نظریه فرض می‌کند که جامعه توسط یک اراده عمومی گسترده اداره نمی‌شود، بلکه توسط یک اقلیت کوچک دارای منابع، تخصص و سازمان اداره می‌شود که در نهایت فرایند تصمیم‌گیری را کنترل می‌کند. در این چارچوب، نخبگان سیاسی به عنوان نیروی اصلی تعیین‌کننده مسیر دولت، چه در داخل و چه در سطح بین‌المللی، ظهور می‌کنند؛ به‌ویژه به این دلیل که آن‌ها به اطلاعات دسترسی دارند، از محیط

بین‌المللی درک درستی دارند و می‌توانند نهادهای عمومی را به سمت انتخاب‌هایی هدایت کنند که در راستای دیدگاه آن‌ها نسبت به منافع ملی باشد (الریعی، ۲۰۱۰: ۲۸).

نظریه نخبگان توضیح می‌دهد که قدرت در درون یک دولت یکپارچه نیست، بلکه بین گروه‌های متعدد (سیاسی، نظامی، اقتصادی یا فکری) توزیع شده است که هرکدام دیدگاه خود را در مورد نقشی که دولت باید در روابط بین‌المللی خود ایفا کند دارند. این نظریه نشان می‌دهد که سیاست خارجی از تعامل این گروه‌ها ناشی می‌شود. نخبگان ممکن است بر سر یک دیدگاه مشترک توافق کنند که منجر به یک سیاست خارجی واضح‌تر و منسجم‌تر می‌شود، یا ممکن است اختلاف‌نظر داشته باشند که منجر به جهت‌گیری‌های سیاست خارجی مردد یا متناقض می‌شود. این تحلیل نشان می‌دهد که درک رفتار سیاست خارجی نخبگان مستلزم مطالعه روابط داخلی بین مراکز قدرت است؛ زیرا هر تصمیم سیاست خارجی معمولاً نتیجه تعامل داخلی بین منافع و برداشت‌های گروه‌های نخبه است. نظریه نخبگان اهمیت خود را از این واقعیت می‌گیرد که تصمیمات سیاست خارجی صرفاً بازتابی از محیط بین‌المللی دولت نیستند، بلکه بازتابی از تعادل قدرت هستند. پویایی قدرت داخلی در میان گروه‌های ذی‌نفوذ و انسجام یا پراکندگی نخبگان یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده ثبات یا بی‌ثباتی سیاست خارجی است. این بُعد داخلی به این نظریه ظرفیت قابل‌توجهی برای توضیح تنوع سیاست‌های دولت‌ها و تحلیل دلایل تغییر در جهت‌گیری‌های خارجی آن‌ها با تغییر ترکیب نخبگان حاکم می‌دهد (السرхан، ۲۰۲۲: ۱۴۳).

۴-۳. نظریه تصمیم‌گیری و تحلیل سیاست خارجی

نظریه تصمیم‌گیری دیدگاهی متفاوت با نظریه‌های قبلی ارائه می‌دهد؛ زیرا بر چگونگی تدوین خود تصمیم و مراحل تمرکز دارد که نخبگان قبل از رسیدن به انتخاب نهایی سیاست خارجی طی می‌کنند. این نظریه بر این فرض استوار است که تصمیمات سیاست خارجی محصول یک فرایند پیچیده‌اند، برداشت‌های شخصی رهبران نقش مهمی در تفسیر رفتار دولت ایفا می‌کنند و نخبگان ممکن است تحت تأثیر عوامل متعددی مانند ارزش‌های شخصی، تجربیات گذشته، فشارهای زمانی و اطلاعات موجود قرار گیرند (سلمان، ۲۰۲۴: ۱۹۹).

این نظریه بیان می‌کند که تصمیم‌گیری رویدادی یکباره نیست، بلکه مجموعه‌ای از مراحل به‌هم‌پیوسته است. این فرایند با شناسایی مشکل یا چالش آغاز می‌شود؛ در گام بعد، اطلاعات موجود تجزیه و تحلیل می‌شود؛ سپس مجموعه‌ای از گزینه‌های ممکن تدوین می‌شود و در نهایت،

رهبری به تصمیمی می‌رسد که آن را برای تأمین منافع ملی مناسب‌تر می‌داند. عوامل روان‌شناختی و شناختی ممکن است با داده‌های عینی درهم‌تنیده شوند؛ زیرا یک رهبر ممکن است تهدیدی را بزرگ‌تر یا کوچک‌تر از آنچه واقعاً هست درک کند و ممکن است پیامدهای بالقوه یک تصمیم را بیش از حد یا کمتر از حد واقعی تخمین بزند. این امر اغلب تصمیمات سیاست خارجی را محصول یک فرایند ذهنی می‌کند که در آن، تجربه شخصی با اطلاعات موجود و فشارهای اعمال‌شده توسط محیط داخلی کشور در تعامل است (شنافه، ۲۰۱۲: ۳۶).

این نظریه ادعا می‌کند که تصمیم‌گیری تنها حوزه یک فرد و حتی یک رهبر نیست، بلکه محصول تعامل بین نهادهای متعدد، به‌طور بالقوه شامل مشاوران، ادارات بوروکراتیک، سازمان‌های امنیتی و وزارتخانه‌های مربوطه است. اهمیت این تحلیل در اثبات این نکته نهفته است که سیاست خارجی می‌تواند به‌سادگی با تغییر افراد درگیر در تصمیم‌گیری، تغییر چشم‌انداز اطلاعات یا تغییر ماهیت فشارهای نهادی تغییر کند. بنابراین، این نظریه ابزاری مهم برای تحلیل رفتار سیاست خارجی نخبگان است؛ زیرا ابعاد انسانی، روانی و نهادی زیربنای هر تصمیم را آشکار می‌کند (البدیوی و فارس، ۲۰۲۲: ۱۰۸).

۴-۴. نظریه وابستگی متقابل و تحلیل تأثیر عوامل اقتصادی بر رفتار نخبگان

نظریه وابستگی متقابل یکی از مهم‌ترین نظریه‌هایی است که برای توضیح رفتار سیاست خارجی نخبگان در عصر جهانی شدن ظهور کرده است. این نظریه فرض می‌کند که جهان چنان به‌هم‌پیوسته شده که هر تصمیم سیاست خارجی که توسط نخبگان گرفته می‌شود، به‌طور جدایی‌ناپذیری با پیامدهای اقتصادی، تجاری و فناوری آن مرتبط است. این نظریه استدلال می‌کند که دولت‌ها دیگر قادر به اجرای سیاست‌های خارجی خود در انزوا از شبکه‌های جهانی وابستگی متقابل نیستند و نخبگان سیاسی اکنون تأثیر تصمیمات سیاست خارجی را بر منافع اقتصادی بلندمدت و تعادل روابط بین‌الملل در نظر می‌گیرند (شنافه، ۲۰۱۲: ۱۱۱).

این نظریه نشان می‌دهد که وقتی نخبگان سیاسی گزینه‌های سیاست خارجی خود را در نظر می‌گیرند، صرفاً بر قدرت نظامی یا موازنه‌های سیاسی تمرکز نمی‌کنند، بلکه بر میزان وابستگی متقابل اقتصادی، ماهیت روابط تجاری، جریان سرمایه و محیط مالی که ممکن است تأثیر هرگونه اقدام دولت قرار گیرد نیز تمرکز می‌کنند. این امر باعث می‌شود رفتار سیاست خارجی نخبگان بیشتر به سمت همکاری و به حداقل رساندن درگیری متمایل شود؛ زیرا هزینه رویارویی

در یک جهان به هم پیوسته می تواند بسیار بالا باشد. بنابراین، نظریه وابستگی متقابل توضیح می دهد که چگونه سطوح اقتصادی به یک عامل اساسی در شکل دهی به تصمیمات سیاست خارجی نخبگان تبدیل شده اند. ارزش این نظریه در آشکار کردن تغییر در نحوه تفکر نخبگان سیاسی نهفته است و نشان می دهد که چگونه بُعد اقتصادی به عنصر کلیدی در تعیین انتخاب های استراتژیک، و چگونه همکاری بین المللی به بخش اساسی تدوین سیاست خارجی تبدیل شده است. این چارچوب یکی از برجسته ترین ابزارهای توضیحی برای درک تحولات عمده ای است که در رفتار دولت ها در دوران مدرن رخ داده است (جوادی ارجمند و طلوعی، ۱۳۹۳: ۸۴).

۵. بنیان نظری تحقیق؛ چارچوب نظری تلفیقی

با توجه به تعدد رویکردهای نظری که به نقش نخبگان سیاسی در شکل دهی سیاست خارجی پرداخته اند، مشخص می شود که هیچ نظریه واحدی نمی تواند تمام ابعاد رفتار نخبگان را توضیح دهد. دلیل این امر آن است که چنین رفتاری توسط یک تعامل پیچیده بین محیط بین المللی، ساختار نظام سیاسی، تجربیات رهبران و ارتباطات اقتصاد جهانی شکل می گیرد. بنابراین، ساخت مدل نظری یکپارچه ای که یک چارچوب توضیحی جامع ارائه دهد، سطوح مختلف تحلیل را ترکیب کند و درک عمیقی از رابطه بین نخبگان و سیاست خارجی را ممکن سازد ضروری می شود. این مدل ترکیبی مبتنی بر ادغام عناصر کلیدی از چهار نظریه محوری است: واقع گرایی، نظریه نخبگان، نظریه تصمیم گیری و نظریه وابستگی متقابل. هریک از این ها در توضیح جنبه خاصی از پدیده نقش دارند و در کنار هم یک چارچوب شناختی را تشکیل می دهند که قادر به دربر گرفتن پیچیدگی ای است که رفتار نخبگان سیاسی را در روابط بین الملل مشخص می کند.

این مدل با این فرض واقع بینانه آغاز می شود که نخبگان در یک محیط بین المللی که با رقابت و درگیری مشخص می شود فعالیت می کنند و جایگاه دولت را در نظام بین الملل و توازن قدرت درک می کنند. این امر آن ها را وادار می کند تا در نظر بگیرند که چگونه از امنیت ملی محافظت کنند، بقای دولت را تضمین کنند و جایگاه آن را ارتقا دهند. این دیدگاه واقع بینانه، نقطه شروع اساسی است که نخبگان از آن ماهیت تهدیدها و فرصتهایی را که دولت می تواند از آن ها بهره برداری کند تعریف می کنند. در سطح اولیه، سیاست خارجی مبتنی بر ارزیابی عینی از قوانین و خطرات نظام بین المللی است. با این حال، این دیدگاه واقع بینانه جدا از ساختار داخلی دولت عمل نمی کند، بلکه با توزیع قدرت در جامعه، همان طور که نظریه نخبگان توصیف کرده، تعامل

دارد. این نظریه نشان می‌دهد که سیاست خارجی محصول اراده عمومی نیست، بلکه بیانگر منافع و دیدگاه‌های گروه‌های محدودی است که توانایی تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری را دارند. بنابراین، مدل یکپارچه سطح دومی از تحلیل را ارائه می‌دهد که شامل بررسی توازن قدرت در نخبگان سیاسی و چگونگی تعامل نخبگان رقیب یا متحد برای ایجاد یک جهت‌گیری واحد در سیاست خارجی است. این امر باعث می‌شود سیاست خارجی به همان اندازه که واکنشی به محیط بین‌المللی است، بازتابی از ساختار قدرت داخلی نیز باشد.

برای روشن شدن فرایندی که طی آن برداشت‌های نخبگان به تصمیمات واقعی سیاست خارجی تبدیل می‌شود، این مدل سطح سومی را که از نظریه تصمیم‌گیری گرفته شده ادغام می‌کند و ابعاد شناختی، روان‌شناختی و نهادی رفتار سیاست خارجی را آشکار می‌سازد. تصمیمات نخبگان نه مبتنی بر برداشت ساختاری انتزاعی است و نه صرفاً توسط منافع طبقه حاکم هدایت می‌شود، بلکه آن‌ها از طریق مراحل پیش می‌روند: برداشت، تحلیل اطلاعات، سنجش گزینه‌ها و در نهایت، تصمیمی که منعکس‌کننده ترکیبی از ارزش‌ها، تجربیات و فشارهای نهادی است. این دیدگاه به ما امکان می‌دهد تا تنوع در سیاست‌های دولت را علی‌رغم شرایط بین‌المللی مشابه درک کنیم؛ زیرا شخصیت رهبران، سطح تجربه آن‌ها و ماهیت نهادهای اطراف آن‌ها می‌تواند حتی در یک زمینه بین‌المللی مشابه به انتخاب‌های متفاوتی منجر شود. این بُعد نشان می‌دهد که سیاست خارجی صرفاً توسط ساختار قدرت شکل نمی‌گیرد، بلکه توسط طرز فکر نخبگانی که فرایند تصمیم‌گیری را مدیریت می‌کنند نیز شکل می‌گیرد.

سپس این مدل به سمت ادغام بُعد اقتصادی، همان‌طور که توسط نظریه وابستگی متقابل توضیح داده شده، حرکت می‌کند و سطح چهارمی را اضافه می‌کند که توضیح می‌دهد چگونه سیاست خارجی به شدت به هم وابسته شده است. نخبگان، صرف‌نظر از دیدگاه‌های واقع‌گرایانه، منافع داخلی یا مکانیسم‌های تصمیم‌گیری خود، اکنون تحت فشار خواسته‌های اقتصاد بین‌المللی و شبکه‌های تجاری و مالی آن قرار دارند و تصمیمات سیاست خارجی را منوط به محاسباتی می‌کنند که از منطق قدرت سیاسی سنتی فراتر می‌رود. این بُعد نشان می‌دهد که سیاست خارجی مدرن دیگر صرفاً مبتنی بر امنیت مرزی یا تعادل نظامی نیست، بلکه تحت تأثیر بازارها، جریان‌های سرمایه، زنجیره‌های تأمین و فناوری فرامرزی نیز قرار دارد. بنابراین، مدل وابستگی متقابل

توضیحی حیاتی برای ماهیت تغییر در رفتار نخبگان سیاسی ارائه می‌دهد، جایی که بُعد اقتصادی به بخش جدایی‌ناپذیری از فرایند تصمیم‌گیری سیاست خارجی تبدیل شده است.

با ادغام این چهار سطح در چارچوبی واحد، مدل نظری یکپارچه بر این ایده استوار است که نفوذ نخبگان بر سیاست خارجی توسط تعامل سه محور اصلی شکل می‌گیرد: محیط بین‌المللی، همان‌طور که توسط واقع‌گرایی نشان داده شده است؛ ساختار قدرت داخلی، همان‌طور که با نظریه نخبگان توضیح داده شده است؛ و سازوکارهای تصمیم‌گیری شناختی و نهادی، همان‌طور که در نظریه تصمیم‌گیری ارائه شده، در کنار وابستگی‌های اقتصادی که در نظریه وابستگی متقابل برجسته شده است. در این تعامل پیچیده، نخبگان فرایندی مداوم از متعادل کردن الزامات امنیتی، منافع داخلی نخبگان، فشارهای نهادی و محدودیت‌های وابستگی اقتصادی را طی می‌کنند و در نهایت سیاست خارجی‌ای ایجاد می‌کنند که مظهر مجموع این تأثیرات است.

بنابراین، مدل یکپارچه به یک چارچوب نظری تبدیل می‌شود که قادر به توضیح جامع و دقیق رفتار نخبگان سیاسی است؛ زیرا این مدل، دیدگاه ساختاری را که جایگاه دولت را در نظام بین‌الملل روشن می‌کند، دیدگاه داخلی را که ماهیت قدرت را در نظام سیاسی آشکار می‌کند، دیدگاه شناختی را که چگونگی تبدیل اطلاعات به تصمیم‌گیری را تعریف می‌کند و دیدگاه اقتصادی را که محدودیت‌هایی را که جهانی شدن بر انتخاب‌های نخبگان تحمیل می‌کند، توضیح می‌دهد و ترکیب می‌کند.

۶. شاخص‌های نفوذ نخبگان بر سیاست خارجی

تحلیل شاخص‌های نفوذ نخبگان بر سیاست خارجی موضوعی اساسی در مطالعات استراتژیک و روابط بین‌الملل است؛ زیرا نخبگان نیرو محرکه اصلی‌اند که از طریق آن، یک دولت از مرحله درک محیط خارجی به مرحله تصمیم‌گیری و تدوین سیاست خارجی حرکت می‌کند. نخبگان صرفاً دارای مناصب رسمی یا مراتب عالی نیستند، بلکه در چارچوب وسیع‌تری درک می‌شوند که شامل توانایی آن‌ها در شکل‌دهی به افکار عمومی، تدوین چشم‌اندازهای استراتژیک و تعریف مجدد منافع ملی در پرتو شرایط بین‌المللی به سرعت در حال تغییر است. بنابراین، مطالعه شاخص‌های نفوذ نخبگان از درک چگونگی شکل‌گیری قدرت در یک دولت و چگونگی تبدیل نفوذ سیاسی، اقتصادی یا فکری به نیرویی که جهت‌گیری‌های سیاست خارجی را شکل می‌دهد جدایی‌ناپذیر است (بکر، ۲۰۲۲: ۶۱).

اهمیت این موضوع از این واقعیت ناشی می‌شود که نخبگان توانایی تعریف اولویت‌های یک دولت، هدایت مسیر آن در نظام بین‌الملل، شکل‌دهی به برداشت آن از بحران‌ها و فرصت‌ها و تعیین ماهیت پاسخ آن به چالش‌ها را دارند. نفوذ نخبگان اغلب غیرمستقیم است، اما در فرایند تصمیم‌گیری نفوذ می‌کند؛ زیرا آن‌ها هستند که تعریف می‌کنند چه کسی دشمن و چه کسی شریک است، مسئله اصلی چیست و چگونه دولت می‌تواند جایگاه خود را حفظ کند یا ارتقا دهد.

۶-۱. تحول در ساختار نخبگان و نقش آن در شکل‌دهی به سیاست خارجی

ماهیت ساختار نخبگان شاخص مهمی از جهت‌گیری سیاست خارجی یک دولت است. دولت‌هایی که نخبگان منسجمی دارند و قادر به تدوین یک چشم‌انداز مشترک هستند، اغلب سیاست‌های خارجی پایدار و مشخصی را اتخاذ می‌کنند؛ در حالی که نخبگان متفرق منجر به سیاست‌های خارجی متغیر یا متناقض می‌شود. مطالعات اخیر نشان می‌دهد که ساختارهای نخبگان با گذشت زمان تغییر می‌کند و هر دوره تاریخی، چه از طریق ظهور نخبگان فکری جدید چه از طریق تغییر در جایگاه نخبگان اقتصادی یا انتقال نفوذ از یک نهاد به نهاد دیگر، شکل‌گیری جدیدی از مراکز قدرت را به همراه دارد. این دگرگونی در ساختار نخبگان نه تنها بر سیاست‌های داخلی تأثیر می‌گذارد، بلکه نفوذ خود را به حوزه خارجی نیز گسترش می‌دهد؛ زیرا سیاست خارجی اساساً محصول دیدگاه نخبگان در مورد چگونگی عملکرد دولت در جهان است (علی، ۲۰۲۲: ۲۰۹).

این شاخص به محققان کمک می‌کند تا دریابند چرا برخی کشورها از سیاست‌های انزوطلبانه به سیاست‌های باز یا از سیاست‌های مبتنی بر درگیری به سیاست‌های مبتنی بر همکاری تغییر می‌کنند. هر تغییر در ساختار نخبگان، برداشت از منافع ملی را تغییر می‌دهد و نحوه انجام روابط بین‌المللی را دگرگون می‌کند و این شاخص را به یکی از حساس‌ترین شاخص‌ها برای تفسیر تغییرات عمده در رفتار دولت تبدیل می‌کند (عبدالله، ۲۰۲۱: ۱۷۰).

۶-۲. تأثیر جریان‌های فکری و ایدئولوژیک نخبگان

جهت‌گیری فکری و ایدئولوژیک نخبگان یکی از برجسته‌ترین شاخص‌هایی است که ماهیت سیاست خارجی را توضیح می‌دهد؛ زیرا هر نخبه چارچوب فکری خاص خود را دارد که جهان‌بینی او را شکل می‌دهد و بر نحوه تعریف مفاهیم اساسی مانند قدرت، امنیت، منافع ملی و مشروعیت بین‌المللی تأثیر می‌گذارد. برای مثال، یک نخبه واقع‌گرا تمایل دارد نظام بین‌الملل را بر

اساس منطق موازنه قوا تفسیر کند، در حالی که یک نخبه لیبرال تمایل دارد جهان را به عنوان عرصه همکاری و ادغام ببیند. این واگرایی فکری منجر به تفاوت‌های اساسی در جهت‌گیری‌های سیاست خارجی بین نخبگان مختلف، حتی در یک زمینه بین‌المللی یکسان، می‌شود. این شاخص نقش عمیق ایده‌ها را در شکل‌دهی به سیاست خارجی آشکار می‌کند. تصمیمات سیاست خارجی صرفاً بر اساس منطق فنی یا ریاضی گرفته نمی‌شوند، بلکه محصول یک چارچوب فکری‌اند که درک نخبگان از محیط بین‌المللی را شکل می‌دهد. با تغییر جهت‌گیری فکری نخبگان، نحوه تعامل یک دولت با جهان، چه در روابط دوجانبه یا منطقه‌ای، یا در تعاملاتش با نهادهای بین‌المللی نیز تغییر می‌کند. این بُعد فکری به این شاخص ارزش توضیحی خاصی می‌دهد؛ زیرا نشان می‌دهد که تغییرات در سیاست خارجی ممکن است قبل از اینکه توسط محیط بین‌المللی هدایت شوند، از ذهنیت خود نخبگان سرچشمه بگیرند (درویشی و مظفری، ۱۳۹۷: ۱۹).

۶-۳. تجربه سیاسی و نهادی نخبگان

تجربه سیاسی و نهادی نخبگان از جمله شاخص‌های تأثیرگذار در شکل‌دهی سیاست خارجی است. نخبگانی که تجربه گسترده‌ای در مدیریت روابط بین‌الملل دارند، برای مدیریت موقعیت‌های پیچیده مجهزترند، درک عمیق‌تری از ماهیت و الزامات نظام بین‌الملل دارند و از تأثیر تصمیمات سیاست خارجی بر امور داخلی آگاه‌ترند. برعکس، نخبگان کم‌تجربه‌تر ممکن است مستعد تصمیم‌گیری‌های عجولانه، نسنجیده یا متناقض باشند که می‌تواند بر ثبات سیاست خارجی تأثیر منفی بگذارد (عبد، ۲۰۰۸: ۲۵۱).

اهمیت تجربه از این واقعیت ناشی می‌شود که نشان‌دهنده توانایی نخبگان در کسب مهارت‌هایی است که آن‌ها را قادر می‌سازد بین منافع فوری و بلندمدت و بین گزینه‌های پرخطر و گزینه‌هایی که موقعیت دولت را ارتقا می‌دهند، تمایز قائل شوند. تجربه نهادی همچنین به فرایند تصمیم‌گیری حرفه‌ای‌تر کمک می‌کند؛ زیرا مشارکت نهادهای متعدد را تضمین می‌کند، تأثیر تصمیمات فردی را کاهش می‌دهد و الگویی از سیاست خارجی مبتنی بر انباشت به جای بداهه‌پردازی ایجاد می‌کند. بنابراین، تجربه یکی از شاخص‌هایی است که دولت‌هایی با سیاست‌های خارجی پایدار را از دولت‌هایی که از نوسانات در مواضع بین‌المللی خود رنج می‌برند متمایز می‌کند.

۶-۴. رابطه نخبگان و نهادهای رسمی

ماهیت رابطه بین نخبگان و نهادهای رسمی شاخصی کلیدی در تحلیل نفوذ نخبگان بر سیاست خارجی است؛ زیرا نخبگان در محیطی نهادی فعالیت می‌کنند که می‌تواند توانایی آن‌ها را در شکل‌دهی به تصمیم‌گیری تسهیل کند یا ظرفیت آن‌ها را برای انجام این کار محدود کند. هنگامی که نهادهای رسمی قوی، مؤثر و طبق قوانین روشن عمل می‌کنند، نفوذ نخبگان به بخشی از یک چارچوب نهادی تبدیل می‌شود که به ثبات سیاست خارجی کمک می‌کند.

بررسی این شاخص آشکار می‌کند که آیا سیاست خارجی محصول تفکر جمعی مبتنی بر یک فرایند نهادی سیستماتیک است یا صرفاً بازتابی از یک دیدگاه شخصی یا جمعی محدود. هرچه نهادهای رسمی قوی‌تر باشند، نفوذ نخبگان با اهداف دولت همسو تر می‌شود؛ برعکس، هرچه نهادها ضعیف‌تر باشند، نفوذ نخبگان بیشتر منعکس‌کننده منافع و وابستگی‌های محدود است و با هر تغییر در توازن قدرت داخلی، منجر به تغییر در جهت سیاست خارجی می‌شود (ذوالفقاری و عمرانی، ۱۳۹۸).

۶-۵. تعامل نخبگان با تحولات بین‌المللی

تحولات بین‌المللی، ماهیت نفوذ نخبگان بر سیاست خارجی را آشکار می‌کند؛ زیرا نخبگان تعیین می‌کنند که یک دولت چگونه به این تحولات واکنش نشان دهد، چه مربوط به بحران‌های امنیتی، بلوک‌های اقتصادی، تغییرات فناوری یا تغییرات در نظام بین‌الملل باشد. این واکنش‌ها نشان می‌دهد که نخبگان تا چه حد می‌توانند لحظه بین‌المللی را تفسیر کنند و پیامدهای آن را برای دولت درک کنند و تعیین می‌کنند که آیا این تحولات فرصتی برای تقویت جایگاه دولت هستند یا تهدیدی که باید با احتیاط با آن برخورد شود. اهمیت این شاخص در نشان دادن بلوغ سیاسی نخبگان نهفته است. نخبگانی که قادر به درک تحولات بین‌المللی باشند می‌توانند سیاست خارجی را که بیشتر با روندهای جهانی همسو است تغییر شکل دهند؛ در حالی که نخبگانی که این تحولات را به‌درستی درک نمی‌کنند ممکن است تصمیماتی بگیرند که دولت را منزوی یا جایگاه آن را تضعیف کند. بنابراین، تعامل با محیط بین‌المللی یک شاخص کلیدی برای ارزیابی توانایی نخبگان در رهبری دولت در یک نظام جهانی دائماً در حال تحول است (العزازی، ۲۰۲۲: ۱۸۲).

شاخص‌های تأثیر نخبگان بر سیاست خارجی نشان می‌دهد که نقش نخبگان فراتر از محدوده‌های تنگ قدرت اجرایی است و به هسته اصلی ساختارهای سیاسی، فکری و نهادی دولت

می‌رسد. ماهیت نخبگان، ساختار فکری آن، تجربه سیاسی آن، رابطه‌اش با نهادها و ظرفیت آن برای درک تحولات بین‌المللی، همگی میزان نفوذ آن در شکل‌دهی به سیاست خارجی را تعیین می‌کنند. این عوامل نشان می‌دهند که سیاست خارجی یک کشور در خلأ پدید نمی‌آید، بلکه منعکس‌کننده طرز فکر جمعی نخبگان است که در آن بینش، ارزیابی و تحلیل با هم تلاقی می‌کنند. بنابراین، تجزیه و تحلیل این شاخص‌ها بخش اساسی چارچوب نظری برای درک نقش نخبگان سیاسی در مدیریت روابط بین‌الملل است.

۷. نگاهی به ساختار سیاسی عراق پس از ۲۰۰۳؛ تغییر در ساخت قدرت

کشور عراق پس از سال ۲۰۰۳ شاهد تحولات سیاسی عمیقی بود که نظام سیاسی و ساختار قدرت را به‌طور اساسی تغییر داد. سقوط رژیم بعث رویدادی محوری در تاریخ سیاسی عراق بود و به یک سیستم حکومتی چنددهه‌ای که با تمرکزگرایی افراطی و انحصار قدرت توسط حزب بعث مشخص می‌شد پایان داد. سقوط این رژیم نقطه عطفی تاریخی بود که منجر به بازسازی نهادهای دولتی بر پایه‌های جدید، متمایز از دوران قبل، شد. این تحولات با مداخله نظامی آمریکا و بازسازی نظام سیاسی بر اساس قوانین جدید مبتنی بر سیاست چندحزبی و سیستم تقسیم قدرت قومی و فرقه‌ای مرتبط بود که مستقیماً بر ماهیت حکومت و سازوکارهای تصمیم‌گیری سیاسی در عراق تأثیر گذاشت. این تحولات همچنین به ظهور نخبگان سیاسی جدید، نقش فزاینده احزاب سیاسی در اداره کشور و تکثیر مراکز قدرت در درون نظام سیاسی کمک کرد. ساختار سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ به دلیل تعامل عوامل داخلی و خارجی و تأثیر اختلافات فرقه‌ای و قومی بر توزیع قدرت و مدیریت نهادهای دولتی، به‌طور فزاینده‌ای پیچیده شد (علی، ۲۰۲۲: ۸۲).

پیش از سال ۲۰۰۳، نظام سیاسی عراق مبتنی بر تسلط قوه مجریه و تمرکز تصمیم‌گیری سیاسی در دست رهبری حاکم، با مشارکت سیاسی ضعیف و فقدان سیاست چندحزبی واقعی بود. نهادهای دولتی در یک چارچوب متمرکز تحت کنترل حزب حاکم فعالیت می‌کردند که فرایند تصمیم‌گیری را مستقیماً به بالاترین رهبری سیاسی مرتبط می‌کرد. با این حال، دوره پس از سال ۲۰۰۳، علاوه بر اجرای سیاست بعث‌زدایی، شاهد برجیده شدن بسیاری از نهادهای دولتی سابق به‌ویژه ارتش و سرویس‌های امنیتی عراق بود که منجر به حذف تعداد زیادی از کارکنان اداری و سیاسی از نهادهای دولتی شد. این امر منجر به خلأ سیاسی و امنیتی قابل‌توجهی شد که به تضعیف نهادهای دولتی در سال‌های اولیه پس از تغییر کمک کرد (Haddad, 2020: 78).

در پرتو این واقعیت، قدرت اشغالگر با تأسیس نهادهای جدید مانند شورای حکومتی انتقالی که شامل نمایندگانی از گروه‌های مختلف سیاسی، فرقه‌ای و ملی‌گرا بود، شروع به تغییر شکل نظام سیاسی عراق کرد. این شورا آغاز تثبیت اصل تقسیم قدرت بر اساس خطوط فرقه‌ای و ملی‌گرا بود که بعدها به یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های نظام سیاسی عراق تبدیل شد. عراق همچنین شاهد تصویب قانون اساسی جدید در سال ۲۰۰۵ بود که نظام پارلمانی، کثرت‌گرایی سیاسی و فدرالیسم را برقرار کرد و در را برای مشارکت نیروهای سیاسی متعدد در حکومت گشود. اگرچه این تغییرات با هدف ایجاد یک نظام دموکراتیک انجام شد، اما همزمان منجر به ظهور چالش‌های جدیدی شد که مهم‌ترین آن‌ها اختلافات سیاسی و فرقه‌ای و گسترش مراکز قدرت در درون دولت بود (رشید، ۲۰۲۲: ۴۸).

تغییر در ساخت قدرت بر ماهیت روابط سیاسی در عراق تأثیر گذاشته است. قدرت دیگر مانند گذشته در دست یک نهاد واحد متمرکز نیست، بلکه اکنون بین احزاب و نیروهای سیاسی متعددی توزیع شده که برای نفوذ و مناصب دولتی رقابت می‌کنند. این امر فرایند تصمیم‌گیری سیاسی را پیچیده کرده و توانایی دولت را در اتخاذ سیاست‌های یکپارچه در مورد مسائل خاص داخلی و خارجی تضعیف کرده است (القیسی، ۲۰۲۰: ۱۲۵). بنابراین شاهد نقش پررنگ و روزافزون نخبگان سیاسی در سیاست‌گذاری داخلی و خارجی عراق هستیم.

۷-۱. ظهور نخبگان سیاسی جدید در عراق

تحولات سیاسی پس از سال ۲۰۰۳ منجر به ظهور یک گروه نخبه سیاسی جدید شد که نقش محوری در اداره کشور عراق و شکل‌دهی به تصمیمات سیاسی ایفا کردند. این گروه نخبه از پیشینه‌های سیاسی و فکری متنوعی تشکیل شده بود، از جمله چهره‌های مخالف رژیم سابق، نیروهای مذهبی، احزاب ملی‌گرا و افرادی که پس از سال‌ها زندگی در خارج از عراق از تبعید بازگشته بودند. نخبگان جدید از نظر ساختار سیاسی و فکری با نخبگانی که قبل از سال ۲۰۰۳ بر عراق حکومت می‌کردند متفاوت بودند و به‌شدت به سیاست‌های چندحزبی و اتحادهای سیاسی متکی بودند. علاوه بر این، برخی از این نخبگان ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی داشتند که به‌وضوح بر جهت‌گیری‌های سیاسی آن‌ها تأثیر می‌گذاشت (Mansour, 2021: 37).

از برجسته‌ترین نیروهای سیاسی‌ای که پس از سال ۲۰۰۳ ظهور کردند، احزاب اسلام‌گرای شیعه، احزاب کرد و برخی از نیروهای سنی بودند که بعداً وارد روند سیاسی شدند. این نیروها از

طریق مشارکت در دولت‌های متوالی توانستند کنترل بخش بزرگی از نهادهای دولتی را به دست گیرند. مراجع دینی همچنین نقش مهمی در حمایت از برخی نخبگان سیاسی و هدایت روند سیاسی در مراحل مختلف، به‌ویژه در امور مربوط به انتخابات یا تشکیل دولت، ایفا کردند. این امر منجر به افزایش نفوذ بُعد دینی در زندگی سیاسی عراق شد. همزمان، نخبگان سیاسی با نفوذ اقتصادی، رسانه‌ای و امنیتی ظهور کردند که به آن‌ها کمک کرد تا حضور خود را در نظام سیاسی تثبیت کنند. گروه‌های مسلح وابسته به احزاب سیاسی خاص نیز ظهور کردند که به آن‌ها نفوذ بیشتری در فرایند تصمیم‌گیری بخشید. اگرچه ظهور این نخبگان به گسترش مشارکت سیاسی پس از دهه‌ها حکومت متمرکز کمک کرد، اما رقابت شدید بین آن‌ها در برخی مراحل به دلیل اختلافات مربوط به تقسیم قدرت و منافع سیاسی، منجر به بی‌ثباتی سیاسی شد (حیدر، ۲۰۲۰: ۴۴).

۷-۱-۱. نظام سهمیه‌بندی ملی و فرقه‌ای

سیستم سهمیه‌بندی ملی و فرقه‌ای یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های نظام سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ است. بر مبنای این ساختار، مناصب سیاسی و اداری به جای تکیه بر اصل شایستگی یا شهروندی، بر اساس وابستگی فرقه‌ای و ملی توزیع شده‌اند (بکر، ۲۰۲۲: ۱۶۶). این سیستم خود را از زمان تشکیل شورای حکومتی انتقالی نشان داد؛ در این شورای انتقالی، کرسی‌ها بین اجزای اصلی جامعه عراق (شیعیان، سنی‌ها و کردها) علاوه بر برخی اقلیت‌های دیگر توزیع شد. به تدریج و با گذشت زمان، این اصل به مبنای ناگفته‌ای برای تشکیل دولت‌ها و توزیع مناصب ارشد در درون دولت تبدیل شد. سیستم سهمیه‌بندی، وفاداری‌های محلی را در روند سیاسی تثبیت کرد، به‌طوری که احزاب سیاسی اغلب به جای اتخاذ برنامه‌های جامع ملی، منافع فرقه‌ای یا قومی را نمایندگی می‌کردند. این سیستم همچنین منجر به تشدید اختلافات سیاسی و اجتماعی در عراق شد (القیسی، ۲۰۲۱: ۱۸).

یکی از مهم‌ترین پیامدهای تقسیم قدرت بر اساس این سازوکار، ظهور رقابت مداوم بین نیروهای سیاسی برای مناصب دولتی و منابع اقتصادی است که بر عملکرد نهادهای دولتی تأثیر منفی گذاشته است. علاوه بر این، تعدد مراکز نفوذ در درون دولت، تصمیم‌گیری‌های سیاسی سریع و مؤثر را دشوار کرده است. اگرچه سیستم سهمیه‌بندی در ابتدا به‌عنوان وسیله‌ای برای تضمین مشارکت همه اجزا در حکومت و جلوگیری از بازگشت استبداد تلقی می‌شد، اما کاربرد عملی آن منجر به ظهور مشکلات بسیاری مانند فساد اداری، نهادهای ضعیف و اولویت دادن به

وفاداری‌های حزبی و فرقه‌ای بر منافع ملی شد. سیستم سهمیه‌بندی همچنین بر سیاست خارجی عراق تأثیر گذاشت؛ زیرا برخی از نیروهای سیاسی بر اساس وابستگی‌های سیاسی یا فرقه‌ای خود در مورد روابط منطقه‌ای و بین‌المللی عراق مختلفی تصمیم‌گیری می‌کنند که منجر به مواضع متفاوت در مورد بسیاری از مسائل خارجی شد. ادامه این سیستم، مفهوم دولت-ملت را تضعیف کرده است؛ زیرا نهادهای دولتی گاهی اوقات به جای اینکه طبق استانداردهای نهادهای مستقل عمل کنند، تابع موازنه‌های حزبی و فرقه‌ای هستند (سلمان، ۲۰۲۴: ۲۷).

۷-۱-۲. احزاب سیاسی

همان‌طور که احزاب سیاسی یکی از سازوکارهای اصلی برای تجسم نمایندگی سیاسی و سازماندهی منافع در هر نظام سیاسی هستند، احزاب عراقی پس از سال ۲۰۰۳ نقش محوری در تولید طبقه نخبگان جدیدی ایفا کردند که ویژگی‌های قدرت و مشروعیت را در کشور تغییر شکل دادند. مطالعه رابطه بین احزاب و فرایند تولید نخبگان مستلزم بررسی تحلیلی سازوکارهای استخدام و به‌کارگیری، ساختارهای منابع، فرایندهای سازمانی و همچنین ابزارهای نمادینی است که مشروعیت سیاسی ایجاد می‌کنند که جایگزینی برای مشروعیت نهادی سنتی است. همچنین بررسی تأثیر این نخبگان بر هدایت سیاست خارجی و میزان ارتباط آن‌ها با شبکه‌های داخلی و خارجی منافع و اتحادها را ضروری می‌سازد.

سازوکارهای تولید نخبگان در احزاب پس‌اعترافی یا احزاب گذار پس‌سیاسی متعدد است. اولین مورد، استخدام بر اساس عضویت در حزب است: احزاب استعدادهای جوان و محلی را از طریق وعده‌های شغلی، حمایت یا دسترسی به منابع جذب می‌کنند. مورد دوم، شکل‌گیری نمادین است: از طریق گفت‌وگو با رسانه‌ای و بسیج ایدئولوژیک، به افراد خاصی سمت‌های رهبری اعطا می‌شود؛ زیرا آن‌ها نبض پایگاه حزب را نشان می‌دهند. مورد سوم، سازوکارهای امتیاز و انتصاب است. این قانون مناصب وزارتی، اداری و امنیتی را به اعضای حزب اعطا می‌کند و فوراً آن‌ها را به یک نخبه اجرایی با منابع تبدیل می‌کند. این سازوکارها در کنار هم چرخه‌ای تکرارشونده از تولید نخبگان حزبی را ایجاد می‌کنند که قادر به کنترل سازوکارهای تصمیم‌گیری، چه از داخل و چه از خارج، هستند (مطر، ۲۰۲۳: ۴۴).

ایدئولوژی حزب بر شکل‌گیری نخبگان تأثیر می‌گذارد. احزابی که برنامه‌های تمامیت‌خواهانه و جهت‌گیری‌های منطقه‌ای یا فرقه‌ای دارند، نخبگانی را تولید می‌کنند که سیاست‌هایشان توسط

یک چارچوب ایدئولوژیک روشن هدایت می‌شود؛ در حالی که احزاب مبتنی بر اتحادهای محلی یا نهادهای منطقه‌ای ممکن است نخبگانی عمل‌گراتر و خودخواه‌تر ایجاد کنند. این تفاوت در اولویت‌های این نخبگان آشکار می‌شود، چنان‌که برخی هنگام انتخاب متحدان خارجی، هویت و وابستگی ایدئولوژیک را در اولویت قرار می‌دهند، در حالی که برخی دیگر ملاحظات اقتصادی یا امنیتی را در ترجیح می‌دهند. بنابراین، بررسی گفتمان حزبی و برنامه‌های سیاسی به درک تمایز در رفتار نخبگان سیاسی در سطح سیاست خارجی کمک می‌کند. بسیاری از احزاب، در زمینه‌های گذار سیاسی، برای تأمین پایگاه حمایتی خود به شبکه‌های حمایتی و وفاداری‌های خانوادگی و قبیله‌ای متکی‌اند. این شبکه‌ها که مزایا، مشاغل و قراردادهای توزیع می‌کنند، به سازوکاری مؤثر برای انحصار نفوذ و تبدیل اعضای حزب به یک نخبه بر اساس دسترسی به منابع تبدیل می‌شوند. تأثیر بر سیاست خارجی زمانی مستقیم است که منافع این شبکه‌ها به روابط تجاری یا امنیتی با کشورهای منطقه‌ای مرتبط باشد و مواضع دولت نسبت به این کشورها را به ابزاری برای تأمین منافع شبکه‌های نفوذ محلی تبدیل کند (المهداوی، ۲۰۱۰: ۱۴).

در یک نظام سیاسی چندحزبی مانند نظامی که پس از سال ۲۰۰۳ پدیدار شد، احزاب منزوی نیستند، بلکه در چارچوب‌های ائتلافی فعالیت می‌کنند. این ائتلاف‌ها چارچوبی را برای ایجاد یک نخبگان مبتنی بر اجماع تشکیل می‌دهند که نشان‌دهنده توافق بین احزاب مختلف است. اگرچه این سازوکار ممکن است به کاهش تنش‌های سیاسی کمک کند، اما منجر به ظهور یک نخبگان مذاکره‌کننده نیز می‌شود که به جای توسعه یک برنامه استراتژیک بلندمدت، به سمت مصالحه و تبادل منافع تمایل دارند. در سیاست خارجی، این نخبگان مبتنی بر اجماع به ابزاری برای ایجاد تعادل بین منافع حوزه‌های انتخابی خود تبدیل می‌شوند و در نتیجه سیاست‌های خارجی متغیر یا مبهمی را به دنبال دارند (قائمی و قیاسی، ۱۴۰۲: ۷۳).

برخی از احزاب از ساختارهای سازمانی ضعیفی رنج می‌برند، مانند فقدان چارچوب‌های آموزشی، سازوکارهای پاسخگویی ناکافی و تسلط رهبران قدرتمند در تصمیم‌گیری. این امر منجر به نخبگانی می‌شود که بیشتر بر وفاداری شخصی و پیوند با رهبران حزب متکی‌اند تا شایستگی و صلاحیت‌های حرفه‌ای. این پدیده توانایی نخبگان را در مدیریت حرفه‌ای روابط خارجی تضعیف می‌کند؛ زیرا تصمیمات ممکن است بر اساس وفاداری و تاکتیک‌های حزبی گرفته شوند تا محاسبات استراتژیک آگاهانه. بنابراین، ایجاد نخبگان حرفه‌ای و نهادی برای ایجاد یک سیاست

خارجی پایدار، اهمیت می‌یابد. تولید نخبگان حزبی را نمی‌توان از محیط تأمین مالی و حمایت خارجی جدا کرد. برخی از احزاب از حامیان منطقه‌ای که از نظر مالی یا سیاسی از آن‌ها حمایت می‌کنند، بهره‌مند می‌شوند و منابع نخبگان و نفوذ قابل‌مقایسه‌ای را به آن‌ها اعطا می‌کنند. این ارتباط، نخبگانی را با گشودگی متقابل به محیط‌های خارجی ایجاد می‌کند که ممکن است دستورالعمل‌ها یا موضعی را مطابق با منافع حامیان دیکته کند. از منظر روابط بین‌الملل، وجود نخبگان حزبی مرتبط با حامیان خارجی، استقلال تصمیم‌گیری در سیاست خارجی را محدود می‌کند و دولت را در برابر هوس‌های آن قدرت‌ها آسیب‌پذیر می‌سازد (کمالی گوکی و علیزاده، ۱۴۰۳: ۵۲).

از جنبه مثبت، احزاب سیاسی از نظر تئوری ظرفیت پرورش نخبگان مدرن را از طریق برنامه‌های آموزشی، جذب شایسته‌ترین افراد و گنجاندن زنان و جوانان در ساختارهای رهبری دارند. نهادینه شدن احزاب و اتخاذ استانداردهای شفافیت و پاسخگویی توسط آن‌ها می‌تواند نخبگانی را به وجود آورد که قادر به پرداختن مؤثر به چالش‌های حکومت‌داری و مدیریت سیاست خارجی باشند. با این حال، این امر مستلزم اراده داخلی و اصلاحات سازمانی است که فراتر از مشتری‌گرایی و وفاداری‌های محدود باشد. بدون این تحول، توانایی احزاب برای تولید نخبگان واجد شرایط محدود می‌ماند و بر کیفیت سیاست‌ها تأثیر منفی می‌گذارد. نخبگان تولیدشده توسط احزاب سیاسی، سیاست خارجی دولت را از چند طریق شکل می‌دهند: اول، از طریق دستکاری منافع، جایی که نخبگان به دنبال تأمین منافع موکلان خود از طریق اتحادهای خارجی هستند؛ دوم، از طریق شکل‌دهی گفتمان، جایی که رهبران حزب از لفاظی برای توجیه مواضع ملی یا منطقه‌ای استفاده می‌کنند؛ و سوم، از طریق نهادها، جایی که نخبگان تلاش می‌کنند متحدان خود را در مناصب کلیدی در هیئت اجرایی یا دیپلماتیک قرار دهند. این فعالیت حزبی می‌تواند به یک سیاست خارجی سنتی منجر شود که بیشتر بر اساس توازن قدرت داخلی بنا شده است تا یک استراتژی ملی جامع. انتقاد اصلی در اینجا این است که تبدیل حزب از ابزاری برای نمایندگی دموکراتیک به یک ماشین توزیع منابع، امکان ظهور یک نخبه ملی را که از منافع محدود فراتر می‌رود و قادر به اتخاذ یک چشم‌انداز استراتژیک بلندمدت است تضعیف می‌کند (الواد، ۲۰۲۱: ۶۲).

۳-۱-۷. رسانه‌ها

رسانه‌ها یکی از برجسته‌ترین بسترها و زمینه‌ساز معرفی و ورود نخبگان سیاسی و اجتماعی در عراق مدرن هستند، به‌ویژه پس از سال ۲۰۰۳، زمانی که این کشور وارد مرحله جدیدی از فضای باز سیاسی و تکثرگرایی رسانه‌ای شد. پس از دهه‌ها انحصار دولتی بر رسانه‌ها و سانسور شدید جریان اطلاعات، عراق شاهد تحول اساسی از یک سیستم رسانه‌ای تحت کنترل دولت به یک سیستم رسانه‌ای باز و تکثرگرا بود که می‌توان آن را یکی از متنوع‌ترین سیستم‌های رسانه‌ای در منطقه عرب دانست. این تحول صرفاً یک پیشرفت فنی یا حرفه‌ای نبود، بلکه تغییر ساختاری در مفهوم قدرت و نفوذ ایجاد کرد؛ زیرا رسانه‌ها نه تنها به وسیله‌ای برای انتقال رویدادها بلکه به ابزاری مؤثر در تولید نخبگان، شکل‌دهی افکار عمومی و تدوین آگاهی سیاسی نیز تبدیل شدند (مطر، ۲۰۲۳: ۱۲۱). پیش از سال ۲۰۰۳، رسانه‌ها در عراق بر اساس اصل هدایت مرکزی اداره می‌شدند؛ زیرا دولت تمام ابزارهای نشر و پخش را در انحصار خود داشت و کانال‌ها و روزنامه‌ها به‌عنوان ابزاری برای تثبیت گفتمان رسمی و ستایش نظام سیاسی موجود مورد استفاده قرار می‌گرفتند. اما پس از سقوط رژیم، چیزی شبیه به انفجار رسانه‌ای رخ داد؛ تنها در عرض دو سال، بیش از صد روزنامه، ایستگاه رادیویی و کانال ماهواره‌ای ظاهر شدند که برخی متعلق به احزاب سیاسی، برخی دیگر متعلق به سرمایه‌گذاران، چهره‌های مذهبی یا حتی نهادهای خارجی بودند. این گشودگی قابل توجه، حوزه عمومی جدیدی ایجاد کرد که در آن اطلاعات به ابزاری برای رقابت و منازعه سیاسی تبدیل شد و رسانه‌ها نه صرفاً مجرای برای اطلاعات بلکه بخشی از ساختار قدرت شدند.

بین سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۰، هسته نسل اول نخبگان رسانه‌ای جدید در عراق شروع به شکل‌گیری کرد. کانال‌های ماهواره‌ای که در آن مرحله تأسیس شدند (مانند العراقیه، الشرقیه، السومریه، العهد و الفرات) عرصه‌های بازی برای گفت‌وگوی سیاسی روزانه بودند که امکان ظهور چهره‌های رسانه‌ای، تحلیلگران و متفکرانی را فراهم کردند که به نمادهای تأثیرگذار در شکل‌دهی به آگاهی جمعی تبدیل شدند. نخبگان سیاسی دیگر فقط در درون احزاب تولید نمی‌شد، بلکه خود رسانه‌ها به کارخانه‌ای برای تولید نخبگان تبدیل شدند. فردی که مهارت‌های گفتمان رسانه‌ای و توانایی ارتباط با مردم را دارد، می‌تواند بر سیاست‌های عمومی تأثیر بگذارد و شاید بعداً مناصب رسمی را به دست گیرد. مشروعیت رسانه‌ای تا حدی جایگزین مشروعیت حزبی یا مذهبی شده است؛ زیرا حضور مکرر در رسانه‌ها به معیاری برای نفوذ و ابزاری برای دسترسی به مخاطبان

گسترده تبدیل شده که می‌تواند بعداً به یک پایگاه سیاسی مبدل شود. این الگوی تولید نخبگان، صحنه رسانه‌ای عراق را بیش از آنکه عرصه نزاع بر سر قدرت باشد به عرصه نزاع بر سر نمادگرایی تبدیل کرده است؛ امری که پس از سال ۲۰۱۴، زمانی که رسانه‌های اجتماعی نقش جدیدی در ایجاد نخبگان دیجیتال ایفا کردند، به‌وضوح آشکار شد (دحام، ۲۰۲۳: ۱۸۷).

از اواسط دهه ۲۰۰۰، با رواج گسترده اینترنت و رسانه‌های اجتماعی، عراق شاهد تولد چیزی بوده است که می‌توان آن را نخبگان دیجیتال یا مجازی نامید. پلتفرم‌هایی مانند فیس‌بوک، توییتر و یوتیوب به عرصه‌هایی برای بحث‌های سیاسی و اجتماعی تبدیل شده‌اند و اینفلوئنسرها، وبلاگ‌نویسان و فعالان به یک نیروی فشار واقعی بر نهادهای سیاسی تبدیل شده‌اند. در جریان اعتراضات اکتبر ۲۰۱۹، این نخبگان دیجیتال به‌عنوان بازیگران کلیدی در شکل‌دهی به نگرش‌ها ظاهر شدند و نقش مهمی در شکل‌دهی به گفتمان مردمی، مطالبه اصلاحات و مبارزه با فساد ایفا کردند. آن‌ها همچنین نخبگان سیاسی و حزبی سنتی را مجبور کردند تا در نحوه ارتباط خود با جامعه تجدیدنظر کنند. از آن لحظه به بعد، سیاستمداران دیگر نمی‌توانستند رسانه‌های جدید را نادیده بگیرند یا توانایی آن‌ها را در بسیج افکار عمومی دست‌کم بگیرند. صدور تصمیمات یا مواضع سیاسی به‌عنوان پاسخی مستقیم به افکار عمومی الکترونیکی به امری عادی تبدیل شده است، به این معنا که نخبگان جدید دارای قدرت نرمی هستند که قادر به تأثیرگذاری از خارج از ساختارهای قدرت رسمی است. این مرحله همچنین باعث دگرگونی در ماهیت خود نخبگان شده است؛ در حالی که نخبگان سیاسی قبلاً مبتنی بر تجربه یا وفاداری حزبی بودند، اکنون مبتنی بر کاریزما و توانایی برقراری ارتباط با توده‌ها هستند.

رابطه بین رسانه‌ها و نخبگان در عراق پس از سال ۲۰۰۳ را می‌توان به‌عنوان یک رابطه تولید متقابل توصیف کرد. نخبگان برای تثبیت حضور خود و کسب مشروعیت مردمی به رسانه‌ها نیاز دارند و رسانه‌ها نیز برای ارائه محتوا و دستیابی به جذابیت و جذب مخاطب به نخبگان نیاز دارند. رسانه‌ها به ابزاری برای مذاکره سیاسی تبدیل شده‌اند؛ زیرا نخبگان برای انتقال پیام‌های غیررسمی یا افشای مواضع خاص قبل از اعلام رسمی آن‌ها، به کانال‌ها و تریبون‌های رسانه‌ای متوسل می‌شوند. رسانه‌ها همچنین به عرصه‌ای برای رقابت بین مراکز قدرت در درون خود نخبگان تبدیل شده‌اند؛ زیرا هر حزب به دنبال استفاده از پلتفرم‌های رسانه‌ای برای ترویج دیدگاه خود یا تضعیف مخالفان خود است. با ورود کشور به مرحله‌ای از ثبات نسبی در دوران الکاظمی و السوداني،

برخی از متخصصان رسانه با به دست گرفتن سمت‌های مشاوره‌ای یا اداری در دولت یا پارلمان، به بازیگران نهادی تبدیل شدند. این بدان معناست که رسانه‌ها دیگر فقط یک قوه چهارم نیستند، بلکه گاهی اوقات به شریکی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی خارجی و داخلی تبدیل شده‌اند. نقش رسانه‌ها محدود به تولید نخبگان سیاسی نبود، بلکه در شکل‌دهی مجدد هویت ملی عراق نیز نقش داشت. پس از دهه‌ها به حاشیه رانده شدن و تفرقه، رسانه‌ها به عرصه‌ای برای گفت‌وگو درباره مفهوم وطن و جایگاه عراق بین شرق و غرب تبدیل شده‌اند. از طریق برنامه‌های گفت‌وگومحور، مستندها و پلتفرم‌های دیجیتال، مسائل مربوط به حاکمیت، روابط با ایران و ایالات متحده، هویت عربی و عدالت اجتماعی مورد بحث قرار گرفت. این بحث‌های مکرر به ایجاد یک آگاهی جمعی جدید کمک کرده است که علی‌رغم اختلافات سیاسی و فرقه‌ای مداوم، بازتر و متنوع‌تر است (Stansfield, 2010: 318).

۸. نقش نخبگان سیاسی در سیاست‌گذاری خارجی عراق

سیاست خارجی از جمله مهم‌ترین و برجسته‌ترین حوزه‌هایی است که تحت تأثیر ماهیت نظام سیاسی و نخبگان حاکم در یک کشور قرار می‌گیرد. تصمیمات مربوط به روابط منطقه‌ای و بین‌المللی یک کشور، جدا از تعاملات سیاسی داخلی و توازن قدرت بین بازیگران سیاسی اتخاذ نمی‌شوند. در عراق پس از سال ۲۰۰۳، سیاست خارجی شاهد تحولات چشمگیری در نتیجه تغییر اساسی در ساختار نظام سیاسی و ظهور نخبگان سیاسی جدید با گرایش‌های فکری و ایدئولوژیک متنوع بود. در این دوره، سیاست خارجی عراق پیوند نزدیکی با پویایی قدرت داخلی بین احزاب و نیروهای سیاسی مختلف و همچنین تأثیرات منطقه‌ای و بین‌المللی داشت که مستقیماً بر تصمیم‌گیری در سیاست خارجی تأثیر می‌گذاشت. علاوه بر این، تعدد مراکز قدرت در داخل کشور موجب ظهور چندین بازیگر تأثیرگذار در شکل‌دهی به سیاست خارجی شد که گاهی اوقات این موضوع منجر به تصمیمات متغیر و بی‌ثبات در سیاست خارجی عراق می‌شد (الکبیس، ۲۰۲۰: ۶۳).

۸-۱. تأثیر احزاب سیاسی بر سیاست خارجی

پس از سال ۲۰۰۳، احزاب سیاسی به دلیل نقش مهمشان در تشکیل دولت‌ها و مدیریت نهادهای دولتی، به یکی از تأثیرگذارترین بازیگران در سیاست خارجی عراق تبدیل شدند. گذار به سیستم

چند حزبی منجر به ظهور احزابی با گرایش‌های سیاسی و ایدئولوژیک متنوع شد که مستقیماً بر سیاست خارجی عراق تأثیر گذاشت. احزاب سیاسی عراق بسته به پیشینه ایدئولوژیک و اتحادهای منطقه‌ای و بین‌المللی خود، دیدگاه‌های متفاوتی در مورد روابط خارجی دارند. برخی از احزاب تمایل به تقویت روابط با ایران دارند، در حالی که برخی دیگر طرفدار گسترش همکاری با ایالات متحده یا کشورهای عربی هستند که منجر به مواضع سیاسی متفاوتی در مورد بسیاری از مسائل سیاست خارجی می‌شود (مطر، ۲۰۲۳: ۱۱۴).

احزاب سیاسی نیز نقش مؤثری در شکل‌دهی به اتحادهای منطقه‌ای عراق، به‌ویژه در بحبوحه تشدید تنش‌های منطقه‌ای در غرب آسیا، ایفا کرده‌اند. برخی از نیروهای سیاسی کوشیده‌اند تا از سیاست خارجی برای خدمت به منافع داخلی خود استفاده کنند، چه با تقویت نفوذ سیاسی و چه با کسب حمایت خارجی برای تثبیت قدرت خود. اختلافات سیاسی مانع از اتخاذ یک سیاست خارجی واحد شده است؛ زیرا برخی از تصمیمات سیاست خارجی منوط به مصالحه‌های سیاسی بین بلوک‌ها و احزاب مختلف شده است. اختلافات سیاسی همچنین گاهی منجر به اختلال در توافقات یا تضعیف موضع عراق در مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی شده است. نفوذ احزاب سیاسی در مسائل مربوط به حضور نظامی خارجی، روابط با کشورهای همسایه و مقابله با بحران‌های منطقه‌ای به‌وضوح مشهود بود. در حالی که برخی از نیروهای سیاسی خواستار کاهش نفوذ آمریکا در عراق بودند، برخی دیگر از ادامه همکاری امنیتی و نظامی با ایالات متحده حمایت کردند. احزاب کرد همچنین نقش مهمی در هدایت بخشی از روابط خارجی عراق، به‌ویژه در امور مربوط به روابط با ترکیه و مسائل نفتی و اقتصادی، ایفا کردند که نشان‌دهنده ماهیت هم‌پوشانی بین منافع حزبی و سیاست خارجی دولت بود (لفته، ۲۰۲۲: ۵۳).

به‌عنوان نمونه‌ای عینی از این پویایی، بحران طولانی تشکیل دولت در سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۲۲ و شکل‌گیری ائتلاف اداره دولت (چارچوب هماهنگی) پس از کناره‌گیری جریان صدر از پارلمان، به‌روشنی نشان می‌دهد که چگونه رقابت حزبی داخلی مستقیماً بر جهت‌گیری سیاست خارجی عراق اثر می‌گذارد. جریان صدر که مواضعی نسبتاً استقلال‌طلبانه‌تر نسبت به جمهوری اسلامی ایران اتخاذ کرده بود، در رقابت با احزاب نزدیک به چارچوب هماهنگی (از جمله ائتلاف الفتح) بر سر تشکیل دولت ناکام ماند؛ نتیجه این رقابت روی کار آمدن دولتی به نخست‌وزیری محمد شیاع السودانی بود که در عمل توازن نزدیک‌تری با تهران در سیاست منطقه‌ای حفظ کرد، هرچند

همزمان کوشید روابط با ایالات متحده را از طریق گفت‌وگوی راهبردی عراق-آمریکا و مذاکرات پایان مأموریت رزمی ائتلاف بین‌المللی نیز حفظ نماید. این نمونه مصداق عینی یافته نظری پژوهش است که بر اساس آن، ترکیب نخبگان حاکم بر دولت نه صرفاً محیط بین‌المللی که جهت‌گیری سیاست خارجی را تعیین می‌کند.

۸-۲. نقش نخبگان مذهبی و امنیتی در سیاست خارجی

نخبگان مذهبی و امنیتی نقش مهمی در شکل‌دهی سیاست خارجی عراق پس از سال ۲۰۰۳، به‌ویژه با توجه به چالش‌های امنیتی و سیاسی که عراق در این دوره با آن مواجه بود ایفا کردند. نفوذ این نخبگان با ضعف گاه‌به‌گاه نهادهای دولتی و نقش فزاینده نیروهای غیرسنی در زندگی سیاسی تقویت شد. مراجع دینی از جمله برجسته‌ترین نهادهایی هستند که نفوذ اخلاقی و سیاسی در جامعه عراق داشته‌اند و در شکل‌دهی افکار عمومی و تأثیرگذاری بر مواضع نیروهای سیاسی در مورد برخی مسائل داخلی و خارجی نقش داشته‌اند. علاوه بر این، برخی از مواضع دینی در تقویت یا تعدیل روابط با برخی کشورهای منطقه نقش داشته‌اند. نفوذ نخبگان مذهبی به‌ویژه در بحران‌های امنیتی و سیاسی مانند مبارزه با سازمان‌های تروریستی آشکار شد، جایی که احکام و بیانیه‌های مذهبی به بسیج افکار عمومی و تقویت نهادهای امنیتی و نظامی کمک می‌کرد. این نفوذ همچنین در ماهیت روابط خارجی عراق، به‌ویژه با کشورهایی که در آن دوره‌ها از عراق حمایت سیاسی یا نظامی می‌کردند، منعکس شده است (محمود و مروه، ۲۰۲۳: ۸۹).

در مورد تأثیر نخبگان امنیتی و نظامی بر سیاست خارجی عراق پس از سال ۲۰۰۳، این نکته حائز اهمیت است که به دلیل چالش‌های امنیتی که عراق با آن مواجه بود، مانند تروریسم، درگیری‌های داخلی و مداخلات منطقه‌ای، این نخبگان به بازیگران مهمی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و سیاست خارجی تبدیل شدند. افزایش نقش امنیتی در سیاست عراق منجر به نفوذ بیشتر رهبران نظامی و جناح‌های مسلح در برخی از مسائل سیاست خارجی شد. علاوه بر این، برخی از گروه‌های مسلح با روابط منطقه‌ای و بین‌المللی مرتبط بودند که بر ماهیت سیاست خارجی عراق تأثیر می‌گذاشت و گاهی منجر به مواضع رسمی و غیررسمی متضاد در مورد برخی مسائل منطقه‌ای می‌شد. این امر به پیچیدگی روابط خارجی عراق و ظهور چالش‌های مربوط به حاکمیت تصمیم‌گیری سیاسی آن دامن زد. این چالش‌های امنیتی بر جهت‌گیری سیاست خارجی عراق مؤثر بوده و سیاست این کشور را به سمت تقویت همکاری‌های امنیتی و نظامی با بسیاری از کشورها،

چه در زمینه مبارزه با تروریسم چه در زمینه تبادل اطلاعات امنیتی و چه در زمینه آموزش نظامی، سوق داده است (نصیری، ۲۰۱۹: ۲۷۳).

نمونه برجسته این نوع نفوذ را می‌توان در فتوای جهاد کفایی آیت‌الله سیستانی در ژوئن ۲۰۱۴، پس از سقوط موصل به دست داعش، مشاهده کرد. این فتوا که ابتدا هدفی صرفاً امنیتی-داخلی داشت، عملاً زمینه‌ساز شکل‌گیری نهاد الحشد الشعبی (نیروهای بسیج مردمی) شد؛ نهادی که به‌مرور نه تنها به بازیگری امنیتی مؤثر در داخل عراق بلکه به کانالی برای گسترش نفوذ برخی جناح‌های سیاسی-امنیتی نزدیک به ایران در ساختار قدرت عراق و مواضع منطقه‌ای آن تبدیل شد. این نمونه نشان می‌دهد که مرجعیت دینی، حتی بدون دخالت مستقیم در دیپلماسی رسمی، می‌تواند از طریق ایجاد نهادهای امنیتی موازی، اثری بلندمدت و ساختاری بر سیاست خارجی و توازن قدرت داخلی برجای بگذارد؛ اثری که سال‌ها بعد در مذاکرات مربوط به ادغام یا تحدید نقش این نیروها در چارچوب دولت رسمی همچنان محل چالش میان بغداد، واشنگتن و تهران باقی مانده است.

۹. تأثیر و نقش‌آفرینی نخبگان سیاسی در سیاست خارجی عراق پس از ۲۰۰۳

پس از سال ۲۰۰۳ و تغییر ساختار سیاسی عراق، نخبگان سیاسی به یکی از مهم‌ترین بازیگران در فرایند تصمیم‌گیری سیاست خارجی تبدیل شدند. برخلاف دوره‌های پیشین که سیاست خارجی عمدتاً در اختیار یک مرکز قدرت متمرکز قرار داشت، نظام سیاسی جدید عراق مبتنی بر تعدد بازیگران و مشارکت احزاب مختلف در قدرت شکل گرفت. در چنین شرایطی، نخبگان سیاسی از طریق نهادهای رسمی و غیررسمی بر جهت‌گیری‌های سیاست خارجی کشور تأثیر گذاشتند (سلمان، ۲۰۲۴: ۱۱۵).

نخستین عرصه تأثیرگذاری نخبگان سیاسی مشارکت مستقیم آنان در نهادهای تصمیم‌گیر مانند ریاست جمهوری، نخست‌وزیری، وزارت امور خارجه، شورای وزیران و کمیسیون روابط خارجی پارلمان است. این نهادها مسئول تدوین و اجرای سیاست خارجی هستند و نخبگان حاضر در آنها نقش تعیین‌کننده‌ای در انتخاب اولویت‌های دیپلماتیک، تنظیم روابط با کشورهای منطقه و اتخاذ مواضع بین‌المللی عراق دارند (مطر، ۲۰۲۳: ۱۴۲).

دومین حوزه تأثیرگذاری به احزاب سیاسی و ائتلاف‌های حاکم مربوط می‌شود. بسیاری از تصمیمات سیاست خارجی عراق نتیجه توافق یا رقابت میان احزاب شیعی، سنی و کردی است.

اختلاف دیدگاه این احزاب درباره روابط با جمهوری اسلامی ایران، ایالات متحده آمریکا، ترکیه و کشورهای عربی موجب شده است که سیاست خارجی عراق در بسیاری از موارد تحت تأثیر ملاحظات حزبی و ائتلافی قرار گیرد (المهداوی، ۲۰۱۰: ۵۶).

سومین کانال اثرگذاری نخبگان سیاسی، شبکه‌های ارتباطی و پیوندهای منطقه‌ای و بین‌المللی آنان است. بسیاری از رهبران سیاسی عراق دارای روابط نزدیک با بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی هستند و این روابط در تعیین مواضع عراق نسبت به بحران‌های منطقه‌ای، همکاری‌های امنیتی، توافقات اقتصادی و مسائل انرژی نقش مهمی ایفا می‌کند. به همین دلیل، سیاست خارجی عراق در برخی موارد بازتابی از رقابت یا تعامل میان این شبکه‌های نفوذ خارجی نیز محسوب می‌شود (قائم‌ی و قیاسی، ۱۴۰۲: ۹۸).

چهارمین عرصه تأثیرگذاری نخبگان سیاسی در مدیریت بحران‌های امنیتی و منطقه‌ای مشاهده می‌شود. مقابله با تروریسم، ظهور داعش، حضور نیروهای خارجی در عراق و تنش‌های منطقه‌ای میان ایران و آمریکا از جمله موضوعاتی بوده‌اند که نخبگان سیاسی در تعیین نحوه واکنش دولت عراق به آن‌ها نقش اساسی داشته‌اند. در این زمینه، نخبگان تلاش کرده‌اند میان حفظ حاکمیت ملی، تأمین امنیت داخلی و جلوگیری از تبدیل شدن عراق به میدان رقابت قدرت‌های خارجی تعادل برقرار کنند (کمالی گوکی و علیزاده، ۱۴۰۳: ۷۳).

در مجموع می‌توان گفت که سیاست خارجی عراق پس از سال ۲۰۰۳ بیش از هر زمان دیگری تحت تأثیر نخبگان سیاسی قرار گرفته است. این نخبگان از طریق حضور در نهادهای حکومتی، فعالیت حزبی، ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی و مدیریت بحران‌های امنیتی، در شکل‌دهی جهت‌گیری‌های خارجی کشور نقش اساسی ایفا می‌کنند. با این حال، تعدد مراکز قدرت و اختلاف منافع میان نخبگان مختلف گاه موجب شده است که سیاست خارجی عراق انسجام و ثبات کافی نداشته باشد (لفته، ۲۰۲۲: ۵۳).

۱۰. نتیجه‌گیری

تحولات سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ موجب ظهور ساختار جدیدی از نخبگان سیاسی شد که نقش مهمی در هدایت و شکل‌دهی سیاست خارجی کشور داشته‌اند. نظام سیاسی مبتنی بر تعدد احزاب، سهمیه‌بندی سیاسی و مشارکت گروه‌های مختلف قومی و مذهبی زمینه را برای حضور بازیگران متعدد در فرایند تصمیم‌گیری خارجی فراهم کرد. در نتیجه، سیاست خارجی عراق دیگر

صرفاً محصول تصمیم یک نهاد یا فرد خاص نبوده، بلکه تحت تأثیر تعامل و رقابت میان نخبگان سیاسی مختلف قرار گرفته است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که احزاب سیاسی، نخبگان مذهبی، امنیتی و رسانه‌ای، هریک به شیوه‌های متفاوت بر جهت‌گیری‌های سیاست خارجی عراق اثر گذاشته‌اند. احزاب سیاسی از طریق حضور در دولت و پارلمان، نخبگان مذهبی از طریق نفوذ اجتماعی و مشروعیت معنوی، نخبگان امنیتی از طریق مدیریت چالش‌های امنیتی و نخبگان رسانه‌ای از طریق شکل‌دهی افکار عمومی در فرایند سیاست‌گذاری خارجی نقش آفرینی کرده‌اند.

همچنین مشخص شد که نخبگان سیاسی عراق پس از ۲۰۰۳ از طریق مشارکت در نهادهای تصمیم‌گیر، ایجاد ائتلاف‌های سیاسی، مدیریت روابط منطقه‌ای و بین‌المللی و واکنش به بحران‌های امنیتی و سیاسی، تأثیر مستقیمی بر سیاست خارجی کشور داشته‌اند. با این حال، تعدد مراکز قدرت، اختلاف منافع حزبی و وابستگی برخی بازیگران به حمایت‌های خارجی، گاه موجب عدم انسجام و ناپایداری در سیاست خارجی عراق شده است.

در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که آینده سیاست خارجی عراق تا حد زیادی به میزان توانایی نخبگان سیاسی در عبور از ملاحظات حزبی و فرقه‌ای، تقویت نهادهای دولتی و تدوین یک راهبرد ملی مبتنی بر منافع عالی کشور وابسته است. هرچه سطح هماهنگی و حرفه‌ای‌گری نخبگان سیاسی افزایش یابد، امکان دستیابی به سیاست خارجی متوازن، مستقل و مؤثر در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی نیز بیشتر خواهد شد.

منابع

الف) فارسی

- جوادی‌ارجمند، محمدجعفر؛ طلوعی، هادی. (۱۳۹۳). «تأثیر تهاجم نظامی آمریکا به عراق بر قدرت هوشمند ایران در این کشور». سیاست، ۴۴(۴)، ۷۷۷-۷۹۲. <https://doi.org/10.22059/jpq.2014.53795>
- درویشی سه‌تانی، فرهاد؛ مظفری، سمیرا. (۱۳۹۷). «بررسی عوامل تأثیرگذار بر واگرایی روابط ایران و مصر (۱۳۵۷-۱۳۹۲)». مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۷(۲۵)، ۱-۳۰. <https://sid.ir/paper/524687/fa>
- ذوالفقاری، مهدی؛ عمرانی، ابودر. (۱۳۹۸). «عراق به مثابه دولتی فرومانده و تأثیر آن بر امنیت بین‌المللی». جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۷(۱۵)، ۲۹-۵۶. <https://doi.org/10.22070/iws.2019.4308.1774>

سهرابی، محمد؛ اشرفی، امراه؛ کریمی، مرتضی. (۱۳۹۵). «کالبدشناسی احزاب و گروه‌های سیاسی عراق و تأثیر آن‌ها بر روابط ایران و عراق». *مطالعات روابط بین‌الملل*، ۹(۳۴)، ۱۶۹-۱۹۷.

<https://sanad.iau.ir/fa/Article/1066589>

کمالی گوکی، محمد؛ علیزاده، سینا. (۱۴۰۳). «تحلیل تحول گفتمانی سیاست خارجی عراق در چهارچوب واقع‌گرایی نوکلاسیک». *مطالعات سیاسی جهان اسلام*، ۱۳(۱)، ۱۶۹-۱۹۲.

<https://doi.org/10.30479/psiw.2024.20122.3317>

قائم، یاسر؛ قیاسی، صابر. (۱۴۰۲). «سیاست خارجی عراق و روابط با ایران در پرتو تغییر حاکمان سیاسی عراق (بعد از سقوط صدام، ۲۰۰۳-۲۰۲۲)». *مطالعات سیاسی بین‌النهرین*، ۲(۲)، ۲۹۳-۳۱۷.

<https://doi.org/10.22126/mps.2023.9549.1024>

نصیری، سوناز. (۲۰۱۹). «نقش قدرت نرم در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی عراق)».

مطالعات قدرت نرم، ۹(۱)، ۲۶۵-۲۸۷. https://www.spba.ir/article_134785.html

ب) عربی

البدیوی، عادل عبد الحمزة ثجیل؛ وفارس، عماد علي عبد. (۲۰۲۲). «استراتيجية الأمن الداخلي ودورها في بناء السلم في العراق بعد عام ۲۰۱۴م». *مجلة كلية دجلة الجامعة، دار دجلة الأكاديمية للتأليف والنشر والترجمة*، ۵(۲)، ۹۹-۱۱۸.

بشاره، عزمي. (۲۰۱۸). الطائفية، الطائفية، الطوائف المتخيلة. الدوحة: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات.

بکر، مروة محمد عبدالمنعم. (۲۰۲۲). «الطائفية السياسية وتحديات فاعلية الدولة في العراق». *مجلة كلية الاقتصاد والعلوم*

السياسية، ۲۳(۲)، ۱۴۶-۱۷۳. <https://doi.org/10.21608/jpsa.2022.233866>

حیدر، ميثاق كريم. (۲۰۲۰). «السياسة الخارجية العراقية وتأثير التحولات الداخلية للنخب الحاكمة». *مجلة كلية العلوم السياسية، جامعة النهرين*، ۵۵(۵)، ۱۴-۳۹.

دحام، مالك متعب. (۲۰۲۳). «جدلية العلاقة بين العامل الخارجي واستقلالية صناعة القرار في العراق». *مجلة تكريت للعلوم السياسية*، ۴(۱۸۷-۲۰۳).

رجب، إيمان أحمد محمد أحمد. (۲۰۱۲). «الدولة: الأطر التحليلية لفهم التحولات الكبرى في مراحل ما بعد الثورات».

السياسة الدولية، ۴۸(۱۸۹). <https://search.emarefa.net/detail/BIM-678486>

رشید، عمار أحمد. (۲۰۲۲). «تأثير البعد الأمني في السياسة الخارجية العراقية بعد عام ۲۰۱۴: تنظيم داعش أنموذجاً». *مجلة*

المعهد، ۸(۸)، ۵۲۹-۵۵۲. <https://doi.org/10.61353/ma.0080529>

السامرائي، زينة عامر. (۲۰۱۹). «أثر الانقسام الطائفي للنخبة السياسية العراقية في توجهات السياسة الخارجية». *مجلة العلوم السياسية، جامعة بغداد*، ۵۹(۵)، ۷۷-۹۲.

السرحدان، حسين أحمد دخیل. (۲۰۲۲). «مستقبل العلاقات العراقية-السعودية في ظل المتغيرات السياسية والاقتصادية بعد عام ۲۰۰۳». *مجلة الدراسات السياسية والاستراتيجية، بيت الحكمة*، ۴۵(۴۵).

سلمان، عمار سعدون. (۲۰۲۴). «دور الدبلوماسية العراقية في تحقيق أهداف السياسة الخارجية بعد عام ۲۰۱۶». *المجلة*

السياسية والدولية، الجامعة المستنصرية. <https://iasj.rdd.edu.iq/journals/uploads/2024/12/14/891fa5f3de.pdf>

- شناقة، صباح نعام. (۲۰۱۲). «استراتيجية السياسة الخارجية العراقية لما بعد عام ۲۰۰۳». مجلة دراسات دولية، (۵۱)، ۱۱۳-۱۲۵.
- عبد، عقيل محمد. (۲۰۰۸). «أثر المتغير الاقتصادي على صنع السياسة الخارجية: دراسة في الفلسفة الاقتصادية للعراق». مجلة العلوم الاقتصادية، جامعة البصرة، (۲۲).
- عبدالله، نوال نجم. (۲۰۲۱). «دور النخب السياسية العراقية في صياغة اتجاهات السياسة الخارجية تجاه إيران». مجلة العلوم السياسية، (۶۳)، ۷۴-۵۸.
- الغزالي، أحمد هاشم. (۲۰۲۲). «قراءة تحليلية لتغير مراكز القوى السياسية وتأثيرها على توجهات السياسة الخارجية للعراق». مجلة البحوث السياسية، (۹۲)، ۱۱۹-۱۰۱.
- علاوي، علي عبدالأمير. (۲۰۱۰). أزمة الحضارة الإسلامية. (عطا عبدالوهاب، مترجم). بيروت وعمّان: المؤسسة العربية للدراسات والنشر. (العمل الأصلي نشر ۲۰۱۰؛ الترجمة العربية نشرت ۲۰۱۱).
- علي، سليم كاطع. (۲۰۲۲). «الأداء الدبلوماسي العراقي تجاه الأزمات الإقليمية: الأزمة القطرية أنموذجاً». مجلة حمورابي للدراسات، ۱۱(۴۱)، ۳۵۱-۳۳۳.
- القيسي، باسم محمد. (۲۰۲۰). «التدخل الخارجي والنخبة العراقية الجديدة: دراسة في التأثير على القرار السياسي». مجلة كلية الآداب، جامعة البصرة، (۹۱)، ۱۲۶-۱۰۳.
- القيسي، صلاح عبدالرضا. (۲۰۲۱). «تأثير النخبة السياسية العراقية على السياسة الخارجية بعد ۲۰۰۳». مجلة المستنصرية للدراسات السياسية والدولية، ۷۱(۲)، ۳۰-۱۱.
- الكبيسي، عبدالرحمن. (۲۰۲۰). «النخبة السياسية العراقية وصناعة القرار الخارجي بعد الاحتلال الأمريكي». مجلة جامعة تكريت للعلوم الإنسانية، ۲۷(۶)، ۶۴-۴۵.
- لفتة، سيف حمزة. (۲۰۲۲). «متغيرات البيئة الخارجية وتأثيرها في السياسة الخارجية العراقية». مجلة حمورابي للدراسات، ۱۱(۴۲)، ۲۰۸-۱۹۳.
- محمود، منار عزالدين؛ مروة، علي حسين. (۲۰۲۳). «توجهات السياسة الخارجية العراقية تجاه تركيا بعد عام ۲۰۰۳ (المتغيرات والمواقف)». مجلة قضايا آسيوية، المركز الديمقراطي العربي، (۱۸)، ۱۰۹-۹۶.
- مطر، سالم عبدالله. (۲۰۲۳). «الرغبات والمحددات في صناعة السياسة الخارجية العراقية من منظور توازن المصالح». مجلة دراسات دولية، مركز الدراسات الاستراتيجية والدولية، جامعة بغداد، (۷۲)، ۴۴.
- المهداوي، عبدالناصر. (۲۰۱۰). التناحر السياسي في العراق. الرياض: العبيكان للنشر.
- الواد، عامر هاشم. (۲۰۲۱). «العلاقات العراقية-المصرية وآفاقها المستقبلية». مجلة الدراسات السياسية والاستراتيجية، بيت الحكمة، (۴۳).

References

- Abd, A. M. (2008). "The impact of the economic variable on foreign policy-making: A study of Iraq's economic philosophy". *Journal of Economic Sciences*, University of Basrah, (22). [In Arabic].
- Abdullah, N. N. (2021). "The role of Iraqi political elites in shaping foreign policy orientations toward Iran". *Journal of Political Science*, (63), 58–74. [In Arabic].
- Alawi, A. A. (2010). *The crisis of Islamic civilization* (A. A. Wahhab, Trans.). Beirut and Amman: Arab

- Institute for Studies and Publishing. (Original work published 2010; Arabic translation published 2011). [In Arabic].
- Al-Azzawi, A. H. (2022). "An analytical reading of the change in political power centers and their impact on Iraq's foreign policy orientations". *Journal of Political Research*, (92), 101–119. [In Arabic].
- Al-Badawi, A. A. H. T., & Faris, I. A. A. (2022). "Internal security strategy and its role in building peace in Iraq after 2014". *Tigris University College Journal*, Tigris Academic House for Authorship, Publishing and Translation, 5(2), 99–118. [In Arabic].
- Ali, S. K. (2022). "Iraqi diplomatic performance toward regional crises: The Qatari crisis as a model". *Hammurabi Journal for Studies*, 11(41), 333–351. [In Arabic].
- Al-Kubaisi, A. (2020). "Iraqi political elite and foreign policy-making after the American occupation". *Tikrit University Journal for Humanities*, 27(6), 45–64. [In Arabic].
- Al-Mahdawi, A. (2010). *Political rivalry in Iraq*. Riyadh: Al-Obeikan Publishing. [In Arabic].
- Al-Qaisi, B. M. (2020). "Foreign intervention and the new Iraqi elite: A study of influence on political decision-making". *Journal of the Faculty of Arts*, University of Basrah, (91), 103–126. [In Arabic].
- Al-Qaisi, S. A. (2021). "The impact of the Iraqi political elite on foreign policy after 2003". *Al-Mustansiriyah Journal of Political and International Studies*, 71(2), 11–30. [In Arabic].
- Al-Samarrai, Z. A. (2019). "The impact of sectarian division of the Iraqi political elite on foreign policy orientations". *Journal of Political Science*, University of Baghdad, (59), 77–92. [In Arabic].
- Al-Sarhan, H. A. D. (2022). "The future of Iraqi-Saudi relations in light of political and economic changes after 2003". *Journal of Political and Strategic Studies*, Bayt Al-Hikmah, (45). [In Arabic].
- Al-Wad, A. H. (2021). "Iraqi-Egyptian relations and their future prospects". *Journal of Political and Strategic Studies*, Bayt Al-Hikmah, (43). [In Arabic].
- Bakr, M. M. A. (2022). "Political sectarianism and challenges to state effectiveness in Iraq". *Journal of the Faculty of Economics and Political Science*, 23(2), 146–173. [In Arabic].
<https://doi.org/10.21608/jpsa.2022.233866>
- Bashara, A. (2018). *Sect, sectarianism, and imagined sects*. Doha: Arab Center for Research and Policy Studies. [In Arabic].
- Daham, M. M. (2023). "The dialectic of the relationship between the external factor and the independence of decision-making in Iraq". *Tikrit Journal of Political Science*, (4), 187–203. [In Arabic].
- Darvishi Se-talani, F., & Mozaffari, S. (2018). "Investigating the factors influencing the divergence of Iran-Egypt relations (1978-2013)". *Political Studies of the Islamic World*, 7(25), 1–30. [In Persian].
<https://sid.ir/paper/524687/fa>
- Ghaemi, Y., & Ghyasi, S. (2023). "Iraq's foreign policy and relations with Iran; In the light of the change of political rulers of Iraq (after the fall of Saddam 2003-2022)". *Mesopotamian Political Studies*, 2(2), 293-317. [In Persian]. <https://doi.org/10.22126/mps.2023.9549.1024>
- Haddad, F. (2020). "From existential struggle to political banality: the politics of sect in post-2003 Iraq". *The Review of Faith & International Affairs*, 18(1), 70–86.
<https://doi.org/10.1080/15570274.2020.1729588>
- Haydar, M. K. (2020). "Iraqi foreign policy and the impact of internal transformations of ruling elites". *Journal of the Faculty of Political Science*, Al-Nahrain University, (55), 14–39. [In Arabic].
- Javadi Arjmand, M. J., & Tolouei, H. (2014). "America's invasion to Iraq and its impact on Iran's smart

- power in Iraq". *Political Quarterly*, 44(4), 777-792. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jpq.2014.53795>
- Kamali Guki, M., & Alizadeh, S. (2025). "Analysis of the discursive transformation of Iraq's foreign policy within the framework of neoclassical realism". *Political Studies of the Islamic World*, 13(1), 169-192. [In Persian]. <https://doi.org/10.30479/psiw.2024.20122.3317>
- Lafta, S. H. (2022). "External environment variables and their impact on Iraqi foreign policy". *Hammurabi Journal for Studies*, 11(42), 193-208. [In Arabic].
- Mahmoud, M. E., & Marwa, A. H. (2023). "Iraqi foreign policy orientations toward Turkey after 2003 (variables and positions)". *Asian Issues Journal*, Arab Democratic Center, (18), 96-109. [In Arabic].
- Mansour, R. (2021, February 25). *Networks of power: The Popular Mobilization Forces and the state in Iraq* (Research paper). Chatham House, the Royal Institute of International Affairs. <https://www.chathamhouse.org/2021/02/networks-power>
- Matar, S. A. (2023). "Desires and determinants in Iraqi foreign policy-making from the perspective of balance of interests". *Journal of International Studies*, Center for Strategic and International Studies, University of Baghdad, (72), 44. [In Arabic].
- Nasiri, S. (2019). "The role of soft power in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran (Case study of Iraq)". *Soft power Studies*, 9(1), 265-287. [In Persian]. https://www.spba.ir/article_134785.html?lang=en
- Rajab, I. A. M. A. (2012). "The state: Analytical frameworks for understanding major transformations in post-revolution phases". *Al-Siyasa Al-Dawliya*, 48(189). [In Arabic]. <https://search.emarefa.net/detail/BIM-678486>
- Rashid, A. A. (2022). "The impact of the security dimension on Iraqi foreign policy after 2014: ISIS as a model". *Al-Ma'had Journal*, 8(8), 529-552. <https://doi.org/10.61353/ma.0080529> [In Arabic].
- Salman, A. S. (2024). "The role of Iraqi diplomacy in achieving foreign policy goals after 2016". *Al-Majalah Al-Siyasiyah wa Al-Dawliyah*, Al-Mustansiriyah University. [In Arabic]. <https://iasj.rdd.edu.iq/journals/uploads/2024/12/14/891fa5f3de.pdf>
- Shanfah, S. N. (2012). "Iraqi foreign policy strategy after 2003". *Journal of International Studies*, (51), 113-125. [In Arabic].
- Sohrabi, M., Ashrafi, A., & Karimi, M. (2016). "Anatomy of political parties and groups in Iraq and their impacts on the relations between Iran and Iraq". *Studies of International Relations Journal*, 9(34), 169-197. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/247555/en>
- Stansfield, G. (2010). "The reformation of Iraq's foreign relations: New elites and enduring legacies". *International Affairs*, 86(6), 1395-1414. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2010.00943.x>
- Zolfaghari, M., & Omrani, A. (2019). "Iraq as a failed state and its impact on international security". *Journal of Political Sociology of the Islamic World*, 7(15), 29-56. [In Persian]. <https://doi.org/10.22070/iws.2019.4308.1774>